

Το Μπενάκειο Ορφανοτροφείο Θηλέων στην Αλεξάνδρεια

1. ΑΙΓΥΠΤΟΣ ΚΑΙ ΣΟΥΔΑΝ

Ευθύμιος Σουλογιάννης

ΑΙΓΥΠΤΟΣ

Ιστορικό περίγραμμα και περιοδίκηση

Οι μικρές ομάδες ελλήνων ορθοδόξων, που ζούσαν στη χώρα του Νείλου κατά τον 16ο, 17ο ή ακόμα και κατά τον 18ο αιώνα –κατά κανόνα γύρω από το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και τη Μονή της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά– δεν οργανώθηκαν σε κοινότητες ούτε συνδέθηκαν οργανικά με τις μεταγενέστερες αξιολογες σε μέγεθος και κοινωνική σημασία ελληνικές παροικίες. Πάντως στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του Πατριαρχείου λειτούργησαν, κατά περιόδους, μερικά υποτυπώδη, ως επί το πλείστον, ελληνικά σχολεία, άλλοτε στη Μονή του Αγίου Γεωργίου στο παλαιό Κάιρο (στα μέσα του 17ου αιώνα) και άλλοτε στη Μονή του Αγίου Σάββα της Αλεξάνδρειας.

Η ιστορία, λοιπόν, του αιγυπτιακού Ελληνισμού αρχίζει ουσιαστικά στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Η ιστορία αυτή διαιρείται σε τέσσερις περιόδους. Στην πρώτη (1830-1881) έχουμε τις πρώτες μεγάλες ελληνικές εγκαταστάσεις στην Αλεξάνδρεια, τις παλιές και τις νεότευκτες πόλεις του Δέλτα και της Διώρυγας και στο Κάιρο. Στην περίοδο αυτή ιδρύθηκαν και οι πρώτες οργανωμένες –και αναγνωρισμένες από την αιγυπτιακή πολιτεία– ελληνικές συσσωματώσεις (κοινότητες, αδελφότητες, σωματεία κλπ.). Η δεύτερη περίοδος (1882-1913) αποτελεί την εποχή της ακμής, με τις εντυπωσιακές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές επιδόσεις των Ελλήνων της Αιγύπτου. Η ακμή συνεχίστηκε και στην επόμενη περίοδο (1914-1940). Αλλά κατά την 25ετία αυτή οι ελληνικές κοινότητες της Αιγύπτου έζησαν τις πρώτες μεγάλες δημογραφικές αναταράξεις και την έναρξη της “εξόδου” των μελών τους από τη χώρα. Τέλος, στην τέταρτη περίοδο (που ξεκινά από το 1940 και φτάνει ως τις μέρες μας) αρχίζει η σταδιακή –και από τη δεκαετία του 1950 επιταχυνόμενη– συρρίκνωση των ελληνικών παροικιών της Αιγύπτου, άλλοτε με επαναπατρισμούς και άλλοτε με τη μετεγκατάσταση των αιγυπτιακών Ελλήνων στην Αυστραλία, σε άλλες χώρες της Αφρικής (κυρίως τη Νότια) και στην αμερικανική ήπειρο (Βόρεια και Νότια).

Δημογραφική εξέλιξη και οικονομικές δραστηριότητες

Ο ελληνικός πληθυσμός στην Αίγυπτο υπολογίστηκε αριθμητικά κατά καιρούς, αλλά χωρίς ακρίβεια. Πάντως στα τέλη του 19ου αιώνα θα πρέπει να ξεπερνούσε τις 75.000 ψυχές. Σύμφωνα με την πρώτη επίσημη αιγυπτιακή απογραφή του 1907, οι Έλληνες της

χώρας ανέρχονταν σε 131.947 άτομα, από τα οποία 62.973 είχαν ελληνική υπηκοότητα, 40.000 προέρχονταν από τουρκοκρατούμενες περιοχές και 30.000 δεν ήταν ανεγνωρισμένης υπηκοότητας (“απάτριδες”). Το 1932 πατριαρχική πηγή ανεβάζει το ποίμνιο του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας στην Αίγυπτο σε 152.000 ορθοδόξους, από τους οποίους το 88% (κάπου 134.000) ήταν Έλληνες κατά το γένος. Πέντε χρόνια αργότερα, το 1937, αιγυπτιακή απογραφή ανεβάζει τους Έλληνες της Αιγύπτου συνολικά σε 187.770 άτομα. Τα μεγέθη αυτά άρχισαν να μειώνονται με δραματικούς ρυθμούς από τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Το 1962 απέμειναν στην Αίγυπτο, σύμφωνα με έναν προξενικό υπολογισμό, 27.500 άτομα, ενώ το 1972, κατά την ίδια πηγή αυτή, ο ελληνικός πληθυσμός δεν υπερέβαινε τα 15.000 άτομα. Σήμερα υπολογίζεται ότι στο Κάιρο και την Αλεξάνδρεια διαβιούν 1.000, περίπου, Έλληνες, γόνοι αμιγών ελληνικών και μικτών γάμων.

Με βάση τις ασχολίες και τα επαγγέλματα, καθώς και τα διαθέσιμα δεδομένα για τα περιουσιακά τους στοιχεία, οι Έλληνες της Αιγύπτου μπορούν να ταξινομηθούν ως εξής :

A. Με άμεση εξάρτηση από τον καθαρά οικονομικό κλάδο:

(α) τραπεζίτες, μεγαλέμποροι, μεγαλοεπιχειρηματίες, γαιοκτήμονες· (β) έμποροι μικρομεσαίοι, καταστηματάρχες· (γ) χειροτέχνες, βιοτέχνες, υπάλληλοι (λογιστές, πωλητές μεγάλων, καταστημάτων, ασφαλιστικών εταιρειών κ.λπ.)· (δ) εργάτες, μικροτεχνίτες, μικροϋπάλληλοι· και (ε) άποροι, υποαπασχολούμενοι κ.ά. Οι δύο πρώτες κατηγορίες αποτελούσαν το ένα πέμπτο του συνολικού ελληνικού πληθυσμού, η τρίτη τα δύο πέμπτα, η τέταρτη το ένα πέμπτο, και η πέμπτη το υπόλοιπο ένα πέμπτο.

B. Με άμεση εξάρτηση από τον επιστημονικό ή πνευματικό κλάδο: επιστήμονες, γιατροί, νομικοί, αρχιτέκτονες, μηχανικοί, εκπαιδευτικοί, κληρικοί, δημοσιογράφοι κ.ά.

Στα αστικά επαγγέλματα οι αριθμοί και οι αναλογίες αποτελούν εντυπωσιακά στοιχεία για τη δραστηριότητα του Ελληνισμού στην Αίγυπτο. Στη χρονική περίοδο από το 1829 ως το 1927 εργάστηκαν 619 έλληνες γιατροί (σε σύνολο 4.480 ολόκληρης της χώρας), 72 οδοντίατροι (σε σύνολο 506), 126 φαρμακοποιοί (σε σύνολο 1.236), 126 βοηθοί φαρμακοποιοί (σε σύνολο 439), 104 μαίες (σε σύνολο 725).

Κοινοτική οργάνωση

Οι Έλληνες της Αιγύπτου ίδρυσαν και συντήρησαν συνολικά 40 κοινότητες και περίπου 100 συλλόγους σε ολόκληρη τη χώρα. Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων των κοινοτήτων λειτούργησαν σχολεία, ναοί, νοσοκομεία, γηροκομεία, ορφανοτροφεία και συσσίτια, με κύριο στόχο την ενίσχυση του συνόλου των παροίκων. Τα σωματεία ανέπτυξαν επίσης τον αθλητισμό, την πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση και την ψυχαγωγία.

Σημαντικό σταθμό αποτελεί η ίδρυση, το 1843, της ελληνικής κοινότητας της Αλεξανδρείας. Η κοινότητα, έχοντας την οικονομική στήριξη των πλούσιων μελών της (π.χ. των αδελφών Μιχαήλ, Κωνσταντίνου και Θεοδώρου Τοσίτσα, του Ν. Στουρνάρη, του Σ. Ζιζίνια, του Δ. Αναστάση κ.ά.), προχώρησε ευθύς εξ αρχής στην ίδρυση δημοτικού σχολείου (την *Τοσιπσαία Σχολή*, σήμερα έδρα του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας) και την ανέγερση ναού (αφιερωμένου στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου). Αργότερα ιδρύθηκαν νοσοκομείο, σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, γηροκομείο και διάφορες εκκλησίες, με χορηγούς τους Γ. Αβέρωφ, Ε. Μπενάκη, Γ. Ζερβουδάκη, Κ. Σαλβάγου και άλλους. Στα 1856 ιδρύθηκε και η Ελληνική Κοινότητα Καΐρου με σχολεία, νοσοκομείο, γηροκομείο και ναούς, με χορηγούς μέλη των οικογενειών Αχιλλόπουλου, Σπετσερόπουλου, Μελαγχροινού, Ξενάκη, Αμπέτ κ.ά.

240

Από το 1860 ως και την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα ιδρύθηκαν και άλλες κοινότητες και σύλλογοι στις πόλεις του Δέλτα (Μανσούρα, Τάντα, Καφρ ελ Ζαγιάτ, Ζαγαζίκ κ.α.), της Διώρυγας (Πορτ-Σαϊντ, Ισμαηλία και Σουέζ), στην Κεντρική και Άνω Αίγυπτο (Φαγιούμ, Μίνια, Ασιούτ, Λούξορ, Ασουάν κ.α.). Και οι μικρότερες αυτές κοινότητες ανέπτυξαν ανάλογη παροικιακή, φιλανθρωπική και εν γένει κοινωνική δραστηριότητα. Στην πόλη π.χ. της Μανσούρας λειτουργούσαν δημοτικό και γυμνάσιο σχολείο (με δωρεές των ευεργετών Δήμα, Γρηγορίου, Ράλλη και άλλων). Οι κοινότητες, επίσης, Πορτ-Σαϊντ, Ισμαηλίας, Ζαγαζίκ και Σουέζ διέθεταν σχολεία, ναούς, συλλόγους και πλούσια κοινωνική ζωή.

Η οικονομική ανάπτυξη των Ελλήνων της Αιγύπτου ευνοήθηκε από τις ιστορικές συνθήκες, καταρχάς από τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του ιδρυτή της μοναρχικής δυναστείας της χώρας, Μοχάμετ Άλι, και στη συνέχεια από τις ευκαιρίες που δημιούργησε η βρετανική παρουσία στην Αίγυπτο. Αρχικά η αγγλική αποικιοκρατία αντιμετώπισε αρνητικά την οικονομική ευρωστία των μεγάλων ελληνικών οικογενειών, ευνοώντας τις δραστηριότητες νέων, της δικής της επιρροής. Άλλά οι επιδόσεις των Ελλήνων στον το-

μέα της οικονομίας παρέμειναν για δεκαετίες αδιαφιλονίκητες· επιπλέον, οι Έλληνες συνετέλεσαν και στον εκσυγχρονισμό της χώρας, αρχικά στην καλλιέργεια της γης (στις καλλιέργειες βαμβακιού και αμπελιού) και στη συνέχεια στην ανάπτυξη του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου, του τραπεζικού συστήματος και της βιομηχανίας.

Επιστημονικές και πολιτιστικές επιδόσεις

Σημειώθηκε ήδη η σημαντικότερη παρουσία των Ελλήνων στην επιστημονική και γενικά την πνευματική ζωή της Αιγύπτου. Γιατροί, νομικοί, αρχιτέκτονες, μηχανικοί, εκπαιδευτικοί, επιστήμονες όλων των ειδικοτήτων έθεσαν τις βάσεις στην πρόοδο της παροικίας και της χώρας. Τη δραστηριότητα αυτή συμπλήρωσε το δημιουργικότατο έργο πολλών και αξιόλογων λογοτεχνών, ζωγράφων, γλυπτών, μουσουργών και ερμηνευτών φωνητικής και συμφωνικής μουσικής, ηθοποιών, σκηνοθετών, δημοσιογράφων κ.ά. Ο χώρος δεν επιτρέπει παρά να αναφερθούν ενδεικτικά μόνο μερικά ονόματα, με αδιαμφισβήτητη αναγνώριση της προσφοράς τους σε ελληνικό και σε πανευρωπαϊκό επίπεδο: στη λογοτεχνία (ποίηση, πεζογραφία, κριτική) διακρίθηκαν οι Κωνσταντίνος Καβάφης, Στρατής Τσίρκας, Τίμος Μαλάνος, Γλαύκος Αλιθέρης και Πέτρος Μάγνης. Στις εικαστικές τέχνες οι Παρθένης, Λίτσας, Αγγελόπουλος, Ματσάκης, Κιούσης, Μαγγανάρης και Κυρίτσης. Στη μουσική οι Οδ. Λάππας (τραγούδι), Γιώργος Θέμελης (πιάνο), Γιάννης Χρήστου και Μάνος Λοΐζος (σύνθεση).

Αξιόλογο, οπωσδήποτε, ήταν η παραγωγή των εντύπων. Πάνω από 4.000 τίτλοι τυπώθηκαν από Έλληνες συγγραφείς σε ελληνικά τυπογραφεία της Αιγύπτου. Τα βιβλία αυτά, μαζί με 400, περίπου, περιοδικά και εφημερίδες, κυκλοφορούσαν στο ελληνικό κοινό επί 130 χρόνια (1853-1983). Εντυπωσιακός είναι και ο αριθμός των περιοδικών εκδόσεων, κυρίως παροικιακού χαρακτήρα, όπως οι εφημερίδες *Μεταρρύθμιση*, *Τηλέγραφος*, *Ομόνοια*, *Αίγυπτος*, *Ταχυδρόμος*, *Εφημερίς*, *Ανατολή*, *Ημερήσια Νέα* (στην Αλεξάνδρεια), *Κάιρον*, *Κέκροψ*, *Κλειώ*, *Πάροικος*, *Φως* (στο Κάιρο) και *Σύνδεσμος* (Πορτ-Σαΐντ). Τα σπουδαιότερα περιοδικά που κυκλοφόρησαν στην Αίγυπτο ήταν τα φιλολογικά *Γράμματα*, *Νέα Ζωή*, *Αλεξανδρινή Τέχνη*, *Αθήναιοι*, *Ελλήνιοι*, *Μουσείον*, αλλά και τα οικονομικά *Δελτίο του Ελληνικού Εμπορικού Επιμελητηρίου Αλεξανδρείας*, *Εμπορικός Μηνύτωρ* κ.ά. Στις περιοδικές αυτές εκδόσεις θα πρέπει να προστεθούν και τα πατριαρχικά *Πάνταινος*, *Εκκλησιαστικός Φάρος*, *Ανάλεκτα* κ.ά., καθώς και τα *Δελτία* των διαφόρων σωματείων, που περιλαμβάνουν ποικίλη ύλη. Αξιόλογο, επίσης, υλικό περιέχουν και τα πολλά δακτυλογραφημένα-πολυγραφημένα και λιθογραφημένα φυλλάδια.

ΣΟΥΔΑΝ

Ιστορική εξέλιξη

Η ελληνική παρουσία στο Σουδάν χρονολογείται από τα μέσα του 19ου αιώνα. Οι πρώτοι ολιγάριθμοι Έλληνες (153 άτομα) πάροικοι, αξιοποιώντας την κατάληψη της χώρας από τον Μοχάμετ Άλι, μετέφεραν εκεί τις εμπορικές τους δραστηριότητες. Η αιματηρή, όμως, εξέγερση (1881) του σουδανού θρησκευτικού ηγέτη, Μαχντί, ανέκοψε με τρόπο δραματικό την ανάπτυξη της πρώτης εκείνης παροικίας. Η ελληνική, ωστόσο, παρουσία θα γίνει και πάλι αισθητή μετά την κατάληψη της χώρας από τον αγγλοαιγυπτιακό στρατό (1899) και τη μετεγκατάσταση –κυρίως στο Χαρτούμ– Ελλήνων της Αιγύπτου, οι οποίοι

οι θα δημιουργήσουν, με την πάροδο του χρόνου, εύρωστες και άριστα οργανωμένες κοινότητες. Κατά τη δεκαετία του 1930 οι κοινότητες αυτές είχαν περίπου 2.000 μέλη, ενώ στη δεκαετία του 1960 έφτασαν στα 6.000. Οι ελληνικές παροικίες αναπτύχθηκαν κυρίως στο Χαρτούμ και δευτερευόντως στο Πορτ-Σουδάν, την Ατμπάρα, το Ουάντ-Μέντανι, το Ουάντι-Χάλφα, το Ελ-Ομπέιτ, το Γκεντάρεφ, το Ουάου, τη Τζούμπα και την Κασάλα. Οι Έλληνες του Σουδάν ήταν κυρίως έμποροι, επιχειρηματίες, βιομήχανοι, εργολάβοι, υπάλληλοι, τεχνίτες, καθώς και επιστήμονες με επιτυχή συμμετοχή στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας.

Με την ανεξαρτητοποίηση του Σουδάν, το 1956, και τον εμφύλιο πόλεμο, που ακολούθησε, δημιουργήθηκαν και πάλι για τους εκεί εγκατεστημένους Έλληνες δυσμενείς συνθήκες, που τους ανάγκασαν σχεδόν όλους να εγκαταλείψουν τη χώρα. Σήμερα ζουν ελάχιστοι Έλληνες στο Χαρτούμ, έδρα και της ορθόδοξης μητρόπολης Νουβίας.

Κοινοτική οργάνωση και κοινωνική δραστηριότητα

Η πρώτη –και σημαντικότερη– ελληνική κοινότητα του Σουδάν ιδρύθηκε το 1902 στο Χαρτούμ. Σημαντικά μέλη της υπήρξαν εύπορες οικογένειες, όπως οι Καπάτου, Κρυσταλλίδη, Λοϊζου, Γεωργαντέλλη, Καββαδία, προερχόμενες κυρίως από την Κεφαλληνία και την Κύπρο. Ξεχωρίζει ο Γεράσιμος Κοντομίχαλος, που διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας Χαρτούμ, μέγας ευεργέτης και ιδρυτής του εκεί γυμνασίου, που ονομάστηκε *Κοντομιχάλειος Σχολή*. Παράλληλα ένας άλλος ευεργέτης, ο Παναγιώτης Τράμπας, ίδρυσε δημοτικό σχολείο, την *Τράμπειο Σχολή*. Η κοινοτική επιτροπή του Χαρτούμ, λόγω και της απουσίας ελληνικών προξενικών αρχών ως το 1956, είχε αναλάβει αυξημένες αρμοδιότητες και συνεργαζόταν στενά τόσο με την κυβέρνηση της χώρας όσο και με το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας. Συχνές, επίσης, ήταν και οι προσφορές τους προς την Ελλάδα, προπάντων κατά τις περιόδους πολεμικών κρίσεων.

Οι Έλληνες του Σουδάν ανέπτυξαν έντονη κοινωνική δραστηριότητα. Ίδρυσαν εθνοτικοτοπικούς συλλόγους (Λεσβιακή Αδελφότης, Ηπειρωτική Αδελφότης, Φιλεκπαιδευτικός Καρπαθιακός Σύλλογος *Η Ομόνοια*, Πανελλήνιος Σύνδεσμος), φιλανθρωπικές οργανώσεις, λέσχες, αθλητικά σωματεία και καλλιτεχνικές ομάδες, που έδιναν μουσικές και θεατρικές παραστάσεις με ερασιτέχνες, κυρίως, ηθοποιούς. Αισθητή περισσότερο ήταν στον τομέα αυτόν η δράση του *Προοδευτικού Συλλόγου Χαρτούμ* (1925-1933). Στο Σουδάν εκδίδονταν, επίσης, ελληνικές εφημερίδες (*Τα Χρονικά του Σουδάν*, *Σουδάν*, *Σουδανικά Νέα*).

227

2. ΒΟΡΕΙΑ ΑΦΡΙΚΗ (ΤΥΝΗΣΙΑ, ΛΙΒΥΗ, ΑΛΓΕΡΙ, ΜΑΡΟΚΟ)

Μαρία Αγαθαγγελίδου

Ιστορική εξέλιξη

Οι πρώτες ελληνικές παροικίες στη Βόρεια Αφρική συγκροτήθηκαν τον 17ο αιώνα από απελεύθερους σκλάβους, θύματα των πειρατών της Μεσογείου, αλλά και ελεύθερους Έλληνες εμπόρους, που εγκαταστάθηκαν στα εμπορικά κέντρα της περιοχής, στο πλαίσιο της εσωτερικής μετανάστευσης μέσα στα όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πρώτες ήταν οι κοινότητες της Τρίπολης και της Τύνιδας, που ανάγονται στο 1647. Λίγα χρόνια αργότερα ιδρύθηκαν η κοινότητα του Αλγερίου και η παλιά κοινότητα της Τζέρμπας, οι οποίες, όμως, έσβησαν προς τα τέλη του 18ου αιώνα. Αλλά οι οργανωμένες και σταθερές ελληνικές παροικίες στη Βόρεια Αφρική άρχισαν να σχηματίζονται από τα μέσα του 19ου αιώνα με την ανάπτυξη της σπογγαλιείας. Την εποχή εκείνη ιδρύθηκε η νέα κοινότητα στη Τζέρμπα και οι κοινότητες στο Σφαξ και τη Βεγγάζη (όπου, μάλιστα, υπήρχε ήδη πυρήνας από απελεύθερους σκλάβους των προηγούμενων αιώνων). Τέλος, στις αρχές του 20ού αιώνα έγινε η σύσταση μιας μικρής παροικίας Ελλήνων στο Οράν, καθώς και της ελληνικής κοινότητας του Μαρόκου με έδρα την Καζαμπλάνκα.

Οι κοινότητες αυτές γνώρισαν μεγάλη ακμή κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Με την απαγόρευση, όμως, της σπογγαλιείας κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και εξαιτίας της κρίσης στην οποία εξακολούθησε να βρίσκεται ο κλάδος αυτός και μετά τον πόλεμο (κυρίως λόγω της ρύπανσης της Μεσογείου), οι κοινότητες της Τζέρμπας και του Σφαξ, που ιδρύθηκαν και συντηρούνταν καθαρά από τη σπογγαλιεία, παρήκμασαν και σύντομα έσβησαν εντελώς. Η κοινότητα της Τύνιδας συρρικνώθηκε, και σήμερα έχει ελάχιστα άτομα. Η εγκατάσταση Ελλήνων στο Οράν διήρκεσε μόλις μερικές δεκαετίες, αφού τα μέλη της μικρής παροικίας μετακινήθηκαν σε προσφορότερες περιοχές ήδη από τη δεκαετία του 1930. Η κοινότητα της Καζαμπλάνκας συρρικνώνεται συνεχώς.

Αντίθετα, οι κοινότητες της Λιβύης συνέχισαν να αναπτύσσονται και μετά τον πόλεμο. Όταν οι Έλληνες της Λιβύης επέστρεψαν από τα ιταλικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως μετά το τέλος του πολέμου, παρά την καταστροφή που είχαν υποστεί τα ακίνητα και οι περιουσίες τους, έσπευσαν να ανασυγκροτήσουν τη ζωή τους, τις οργανώσεις και τους φορείς τους. Ο πληθυσμός τους αυξήθηκε με την έλευση μεγάλου αριθμού Ελλήνων που μετακινήθηκαν από την Αίγυπτο κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960. Παράλληλα άρχισε και η εκμετάλλευση των πετρελαιοφόρων κοιτασμάτων στη Λιβύη, ένα γεγονός που ευνόησε την εγκατάσταση στη χώρα αρκετών ελληνικών κατασκευαστικών εταιρειών. Οι ελληνικές, λοιπόν, κοινότητες της Τρίπολης και της Βεγγάζης, παρά τη συρρίκνωσή τους κατά τη δεκαετία του 1970, εξακολουθούν να επιζούν μέχρι σήμερα.

Δημογραφική εξέλιξη και οικονομικές δραστηριότητες

Οι ελληνικές κοινότητες της Βόρειας Αφρικής δεν ήταν ποτέ πολυάνθρωπες. Για τις παροικίες της πρώτης περιόδου (17ος-18ος αιώνας) δεν έχουμε ακριβή αριθμητικά στοιχεία, πέρα από αναφορές σε μικρές παροικίες εμπόρων και “μαστόρων”. Κάποια στοιχεία, επίσης, δυτικών παρατηρητών δεν είναι αξιόπιστα ως προς την εθνικότητα των εκεί χριστιανών σκλάβων.

Από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα τα μέλη των παροικιών στα σπογγαλιευτικά κέντρα (Τρίπολη, Βεγγάζη, Τύνιδα, Τζέρμπα, Σφαξ) αυξήθηκαν αισθητά. Οι μόνιμοι κάτοικοι στις κοινότητες αυτές κυμαίνονταν από 400 έως 600 άτομα, αλλά σε κάθε μία υπήρχε και ένας αριθμός μετακινούμενων ελλήνων σπογγαλιέων μεταξύ 1.000 και 3.000 ατόμων, που ζούσε στην περιοχή από την Άνοιξη ως το Φθινόπωρο. Οι κυριότερες οικονομικές δραστηριότητες των Ελλήνων είχαν άμεση ή έμμεση σχέση με τη σπογγαλιεία (δύτες, σπογγαλιείς, ναυτικοί, πλοιοκτήτες, έμποροι σπόγγων, αλλά και ξενοδόχοι, εστιάτορες κ.ά.).

Η κοινότητα του Οράν αριθμούσε μερικές δεκάδες άτομα, τα οποία είχαν καφενεία, εστιατόρια και ξενοδοχεία. Οι Έλληνες του Μαρόκου έφταναν τους 1.200 κατά τη δεκαετία του 1930-1940. Ζούσαν κυρίως στην πρωτεύουσα Καζαμπλάνκα και τις πόλεις Φεζ, Μεκνές, Τάζα και Ούζντα. Οι περισσότεροι ασχολούνταν με το εμπόριο. Υπήρχαν όμως και πολλοί τεχνίτες, οικοδόμοι και ξυλουργοί, που προέρχονταν κυρίως από την Κάρπαθο. Είχαν έρθει για να εργαστούν στην κατασκευή κτιρίων, δημοσίων έργων και σιδηροδρομικών γραμμών, που είχαν ξεκινήσει οι Γάλλοι κατά την περίοδο στην οποία είχαν μετατρέψει το Μαρόκο σε αποικία.

Οι παροικίες της Τρίπολης και της Βεγγάζης έφτασαν στη μεγαλύτερη αριθμητική ανάπτυξη κατά την εικοσαετία 1950-1970. Η πρώτη αριθμούσε τότε 1.000 άτομα και η δεύτερη περίπου 3.000 άτομα. Οι περισσότεροι ήταν υπάλληλοι μεγάλων εταιρειών, ελληνικών και ντόπιων, κρατικοί υπάλληλοι και ελεύθεροι επαγγελματίες.

Κοινοτική οργάνωση

Για τις παροικίες της πρώτης περιόδου, η ίδρυση των ναών τον 17ο αιώνα μπορεί να θεωρηθεί αφετηρία για κάποια υποτυπώδη οργάνωση, με κύριο σκοπό την καλή λειτουργία των ναών και των άλλων κοινοτικών ιδρυμάτων, όπου υπήρχαν, καθώς και την κάλυψη των εξόδων τους. Τη διοίκηση ασκούσαν εκλεγμένες επιτροπές από 2 έως 4 άτομα, οι οποίες κρατούσαν και ανάλογα βιβλία. Η κοινότητα της Τύνιδας είχε σφραγίδα από το 1830 και της Τρίπολης από το 1838.

Γραπτό καταστατικό απέκτησαν πρώτη η κοινότητα της Τύνιδας το 1888 και μερικά χρόνια αργότερα του Σφαξ. Η κοινότητα της Τρίπολης συνέταξε τον πρώτο κανονισμό λειτουργίας της το 1912. Η κοινότητα του Μαρόκου απέκτησε το καταστατικό της το 1927 και η κοινότητα της Βεγγάζης μόλις το 1951-1952. Για τις κοινότητες του Αλγερίου, του Οράν, αλλά και της Τζέρμπας δεν υπάρχουν αναφορές για ύπαρξη γραπτού καταστατικού.

Οι πρώτοι ορθόδοξοι ναοί της περιοχής είναι του Αγίου Γεωργίου στην Τρίπολη (1647) και του Αγίου Αντωνίου στην Τύνιδα. Λίγο αργότερα ιδρύθηκε ο ναός της Παναγίας στο Αλγέρι και του Αγίου Γεωργίου στη Τζέρμπα. Το 1890 χτίστηκε ο ναός της Ευαγγελίστριας στη Βεγγάζη, το 1893 εγκαινιάστηκε ο ναός της Αγίας Τριάδας στο Σφαξ και το 1895 ο νέος ναός του Αγίου Νικολάου στη Τζέρμπα, αφού ο παλιός ναός του Αγίου Γεωργίου είχε καταστραφεί από την εγκατάλειψη. Στο Μαρόκο λειτούργησε από το 1927 ο ευκτήριος οίκος του Ευαγγελισμού και από το 1931 και δεύτερος ευκτήριος οίκος, του Αγίου Μελετίου, στην Καζαμπλάνκα. Υπήρχε, επίσης, άλλος ένας ναός στο Φεζ, αφιερωμένος στην Παναγία. Στην Τύνιδα, στη θέση του παλιού ναού του Αγίου Αντωνίου, χτίστηκε το 1901 η μεγάλη εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Δεν υπάρχουν ίχνη του ναού του

Αγίου Γεωργίου στο Αλγέρι, ενώ το ναό του Αγίου Νικολάου στη Τζέρμπα σήμερα τον φροντίζει μια ντόπια οικογένεια.

Από τους ναούς της περιοχής, αυτός του Αγίου Γεωργίου της Τρίπολης και ο ναός της Ευαγγελίστριας στη Βεγγάζη λειτουργούν αδιάκοπα από την εποχή της ίδρυσής τους. Σήμερα συγκεντρώνουν, εκτός από τους Έλληνες, και όλους τους βαλκάνιους ορθοδόξους της περιοχής.

Στην Τρίπολη ιδρύθηκε ελληνικό σχολείο το 1889 και λειτουργεί μέχρι σήμερα. Η παροικία της Βεγγάζης απέκτησε το δικό της ελληνικό σχολείο μόλις το 1954. Από το 1978 λειτουργεί πλήρες δημοτικό, γυμνάσιο και λύκειο, αναγνωρισμένα από το ελληνικό κράτος. Στις υπόλοιπες κοινότητες δεν λειτούργησαν ποτέ οργανωμένα ελληνικά σχολεία, κατά καιρούς, όμως, δημιουργήθηκαν σε όλες απογευματινά τμήματα ελληνικής γλώσσας, καθώς και κατηχητικά σχολεία, όπου συνήθως δίδασκαν οι εφημέριοι των κοινοτήτων. Στο πλαίσιο των κοινοτήτων συγκροτήθηκαν επίσης μερικοί σύλλογοι και αρκετές γυναικείες οργανώσεις.

Κοινωνική ενσωμάτωση

Οι Έλληνες της Βόρειας Αφρικής είχαν γενικά καλές σχέσεις με τις αρχές των χωρών υποδοχής. Από την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας οι Έλληνες είχαν ξεχωριστά προνόμια, που τους είχαν παραχωρηθεί από κάποιους ελληνικής καταγωγής τοπικούς κυβερνήτες, ήδη από τον 17ο και τον 18ο αιώνα. Στο τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα οι χώρες της Βόρειας Αφρικής έγιναν αποικίες, η Λιβύη των Ιταλών, η Τυνησία, η Αλγερία και το Μαρόκο των Γάλλων. Οι Έλληνες, ως Ευρωπαίοι, είχαν πολιτιστική συγγένεια με τους λαούς αυτούς και φυσικά υπήρχε μια αλληλεπίδραση στον κοινωνικό, πολιτιστικό και πολιτικό τομέα.

Από την άλλη μεριά, οι ευρωπαίοι αποικιοκράτες, σε πολλές περιπτώσεις, έθιγαν τα συμφέροντα των ελλήνων παροίκων. Για παράδειγμα οι Ιταλοί στη Λιβύη, με τις ρυθμίσεις τους για το εμπόριο των σπόγγων, έπληξαν τους Έλληνες σπογγαλιείς, καθώς έκαναν τη σπογγαλιεία ασύμφορη γι' αυτούς. Έφτασαν, μάλιστα, το 1940 με την κήρυξη του πολέμου, να απαιτήσουν από τους Έλληνες της Λιβύης να πάρουν την ιταλική υπηκοότητα, ειδάλλως θα αντιμετωπίζονταν ως εχθροί. Κανείς δεν δέχτηκε να αλλάξει υπηκοότητα και όλοι μαζί πήραν το δρόμο για τα ιταλικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως.

Με τον ντόπιο πληθυσμό είχαν πάντοτε καλές σχέσεις, παρά τις διαφορές της θρησκείας και της κουλτούρας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ελληνική κοινότητα της Λιβύης εξέφρασε την υποστήριξή της στην ανεξαρτητοποίηση της χώρας στην αρμόδια επιτροπή του Ο.Η.Ε. το 1949.

223

3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΑΦΡΙΚΗ

ΕΡΥΘΡΑΙΑ

Μαρίνα Πετρονιώτη

Οι μεγάλες και πλούσιες κοινότητες που περιγράφει η ιστορία της νεοελληνικής Διασποράς, και που εντοπίζονται σε πολλές περιοχές της αφρικανικής ηπείρου, δεν φιλοξενούνται στην Ερυθραία. Ωστόσο, στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, μερικοί έλληνες μετανάστες άρχισαν να καταφθάνουν και στη χώρα αυτή, για να εργαστούν στα βιομηχανικά ή δημόσια έργα που άρχισαν να κατασκευάζουν οι ιταλοί αποικιοκράτες.

Πρωταρχική εστία του ελληνικού στοιχείου είναι τα υψίπεδα του Hamasien και ειδικότερα η Ασμάρα, πρωτεύουσα και κομβικό οικονομικό, διοικητικό και πολιτικό σημείο. Από τους 469 Έλληνες που καταγράφονται στην Ερυθραία το 1902, οι 323 ήταν εγκατεστημένοι στην πόλη αυτή. Το βιοτικό επίπεδο, η δράση και οι σχέσεις των παροίκων διαφοροποιούνται σημαντικά ανάλογα με τα εκπαιδευτικά τους εφόδια, τις μετεξελίξεις στη διάρθρωση της τοπικής αγοράς και διεθνείς μεταβολές. Ιδίως τα πρώτα χρόνια, πολλοί από αυτούς ζουν όπως οι γηγενείς: αμείβονται ελάχιστα, δεν έχουν ιατρική περίθαλψη, μένουν σε “καλύβες” χωρίς νερό και ηλεκτρικό ρεύμα.

Με την πάροδο του χρόνου οι εγγενείς, στους κόλπους των παροικιών, ανισότητες αμβλύνονται ή οριστικοποιούνται. Έτσι, αν και ορισμένοι Έλληνες παραμένουν μισθωτοί, άλλοι αυτονομούνται, επενδύοντας μικρά ποσά σε παντοπωλεία ή εστιατόρια, και κάποιοι δημιουργούν μεγάλες βιομηχανίες, ασφαλιστικές, μεταφορικές, ναυτιλιακές ή εμπορικές εταιρείες. Οι τελευταίοι απαρτίζουν την πλέον προνομιούχο τάξη επιχειρηματιών: διοχετεύοντας την προσοχή τους σε συμπληρωματικούς τομείς της οικονομίας, εξυφαίνουν εκτενή επαγγελματικά δίκτυα και γεφυρώνουν την ερυθραϊκή με άλλες αγορές στην Αφρική, την Ευρώπη, ακόμη και την Αμερική.

Ουσιαστικά οι Έλληνες εδραιώνουν, παρά αμφισβητούν, την κατανομή των σχέσεων εξουσίας και τους όρους συμμετοχής στο κοινωνικό γίγνεσθαι, επειδή ενεργούν ως διάμεσοι μεταξύ αποικιοκρατών και αποικιοκρατούμενων. Αυτό σημαίνει ότι αν και δεν έχουν πρόσβαση στη λήψη πολιτικών αποφάσεων, έχουν, ωστόσο, τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν προς όφελός τους τις οικονομικές υποδομές, υπερέχοντας, με τον τρόπο αυτό, έναντι των Ερυθραίων, οι οποίοι υπόκεινται σε πολύ αυστηρότερους περιορισμούς από τις αποικιοκρατικές δυνάμεις.

Έχοντας ως αφετηρία τις πολιτισμικές και φυλετικές διακρίσεις, που εμποτίζουν την τοπική διαστρωμάτωση, οι πάροικοι άλλοτε ιεραρχούν τη λευκή φυλή ως ανώτερη της μαύρης και άλλοτε προτάσσουν την “ανθρωπιά” ως μέσο διαχωρισμού από τους “στυγνούς” Ιταλούς. Καθοριστικός, για την κοινωνική τους διαφοροποίηση, είναι ο μετασχηματισμός του κεφαλαίου που συσσωρεύουν σε καταναλωτικά και συμβολικά αγαθά: σε αρχοντικές κατοικίες στη “γειτονιά των Ευρωπαίων”, ηγετικούς ρόλους στην οργάνωση της παροικίας, πανεπιστημιακή εκπαίδευση των παιδιών τους, δωρεές για την κατασκευή κοινοτικών κτιρίων, συναναστροφές με άτομα παρόμοιας εθνικής και κοινωνικής προέλευσης κ.λπ.

Οι επιρροές τις οποίες δέχονται οι πάροικοι από τις εθνοτικές ομάδες που συγκροτούν την ερυθραϊκή κοινωνία δεν μπορούν εύκολα να διαπιστωθούν. Εθνικιστικές αξίες, εσωστρεφείς νοοτροπίες και αναπαραστάσεις αντιπαρατίθενται, αλλά και συνυπάρχουν,

αλληλεπιδρούν, με τοπικά ήθη και συμπεριφορές, τροφοδοτώντας σύνθετες και ευπροσάρμοστες στα κοινωνικά συμφραζόμενα ταυτότητες. Για παράδειγμα, ενώ οι Έλληνες της Ερυθραίας εμφορούνται από την ιδέα της καθαρότητας του ελληνικού πολιτισμού, τελούν γάμους με ντόπιες νύφες και ενσωματώνουν πολλές ερυθραϊκές παραδόσεις στον καθημερινό βίο. Ταυτόχρονα, όμως, επιδιώκουν να διασώσουν την εθνική κληρονομιά, μεταβιβάζοντας στους “έγχρωμους” απογόνους τους την πατρογονική ορθόδοξη θρησκεία, την ελληνική υπηκοότητα, τελετουργικές πρακτικές, ενδυματολογικές συνήθειες.

Η αμφισημία που χαρακτηρίζει τις στάσεις αυτές, αποτυπώνεται καθαρά στους δεσμούς που διατηρούν οι πάροικοι με την Ελλάδα. Αν και η χώρα καταγωγής αποτελεί σταθερό σημείο πολιτισμικών και ιστορικών αναφορών, η “επιστροφή” δεν συγκαταλεγόταν στα σχέδιά τους. Την προοπτική αυτή την απόδιωχνε η ευημερία που απολάμβαναν στην καινούργια πατρίδα, η ανάμνηση των στερήσεων του παρελθόντος και οι επιφυλάξεις που έτρεφαν για το ελληνικό κράτος. Για το λόγο αυτό από την Ερυθραία δεν έφευγαν ηθελημένα, αλλά αυτό τους το επέβαλλαν δραματικές καταστάσεις, όπως η εισβολή των αιθιοπικών στρατευμάτων το 1961 και ο επακόλουθος μακροχρόνιος και καταστρεπτικός πόλεμος που κράτησε ως την τελική ανεξαρτητοποίηση της Ερυθραίας, το 1993. Μόνο τότε, όταν δηλαδή η προσωπική ασφάλεια και η βιωσιμότητα των επιχειρήσεών τους φαίνονταν προβληματικές, οι πάροικοι στρέφονταν στην Ελλάδα, όπου πάλι γίνονταν δεκτοί ως “λιγότερο” Έλληνες σε σύγκριση με εκείνους που δεν εγκατέλειψαν ποτέ τα εθνικά εδάφη ούτε ήρθαν σε επαφή με ανοίκειους πολιτισμούς.

ΑΙΘΙΟΠΙΑ

Αλέκα Μπουτζουβή

Η ελληνική παρουσία στην Αιθιοπία άρχισε, ουσιαστικά, τον 18ο αιώνα και συνδέεται με την καταφυγή εκεί μεμονωμένων ατόμων από τη Σμύρνη και τα νησιά του Αιγαίου, αλλά και με τις επαφές των αβησσυνιακών εκκλησιαστικών παραγόντων με το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας. Αλλά οι μονιμότερες ελληνικές εγκαταστάσεις στη χώρα αυτή άρχισαν από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής. Πάντως οι Έλληνες προηγήθηκαν των άλλων Ευρωπαίων. Την υποδοχή και την εγκατάστασή τους ευνόησε το κλίμα των σχέσεων που οι Αιθίοπες είχαν αναπτύξει στο παρελθόν με την Αλεξάνδρεια, το Βυζάντιο και γενικά τον ελληνορθόδοξο κόσμο. Από τις σχέσεις αυτές αντλούνται πληροφορίες για την τεκμηρίωση της αιθιοπικής ιστορίας, καταγεγραμμένης, κατά πολύ, ανεπαρκώς. Η διαμονή των Ελλήνων στην Αιθιοπία, η ιστορία της οποίας φθάνει έως τη βασίλισσα του Σαβά, Μακέδα, και τον Σολωμόντα, παρακολουθεί στους νεότερους χρόνους την πορεία συγκρότησης της πολυφυλετικής αιθιοπικής αυτοκρατορίας, και επηρεάζεται από τη στάση που τηρεί απέναντί τους το ελληνικό κράτος.

Από το 1869, με τη διάνοιξη της Διώρυγας του Σουέζ, το ως τότε απομονωμένο αιθιοπικό οροπέδιο, άρχισε να δεσπόζει πάνω από την ακτή της Ερυθράς Θάλασσας και να αποκτά, έτσι, γεωστρατηγική και οικονομική σημασία. Το 1887 η επιλογή της Αντίς Αμπέμπα ως πρωτεύουσας συνοδεύεται από γρήγορους ρυθμούς ανοικοδόμησης. Συνεργεία ελλήνων μαστόρων, που εργάζονταν στη Διώρυγα και τα έργα των φραγμάτων του Ασουάν, κατευθύνθηκαν στην Αιθιοπία μέσω του Τζιμπουτί. Η άφιξη των Ελλήνων στην Αιθιοπία, ασαφής και νεφελώδης ως προς τις συνθήκες μετακίνησης, αρχίζει –μεμονωμένα ή μετά

από πρόσκληση— το 1872, επί αυτοκρατορίας του Γιοχάννες Δ΄ (1871-1889). Στα χρόνια του διαδόχου του, Μενελίκ Β΄ (1889-1913), η μετακίνησή τους συντελείται πιο οργανωμένα και συνεχίζεται ως το 1974 με την ανατροπή του αυτοκράτορα Χαϊλέ Σελασιέ.

Στους Ευρωπαίους, που καταφτάνουν αναζητώντας την τύχη τους στη χώρα, ο Μενελίκ προσφέρει δωρεάν εκτάσεις γης με τίτλους ιδιοκτησίας, προκειμένου να διευκολύνει την παραμονή και την ενσωμάτωσή τους. Παράλληλα τους παραχωρεί και το μονοπώλιο δερμάτων, άλατος, τα δικαιώματα εκμετάλλευσης του υπεδάφους και καλλιέργειας της γης. Με τις διευκολύνσεις αυτές οι Έλληνες επιδίδονται σε κερδοφόρες δραστηριότητες: ιδρύουν πριονιστήρια για να καλύψουν τις ανάγκες της ανοικοδόμησης, αλευρόμυλους, εργοστάσια ελαιουργίας-σαπωνοποιίας, οινοπνευματωδών ποτών, κλωστοϋφαντουργίας και μακαρονοποιίας. Η παραγωγή τους καλύπτει την εσωτερική αγορά, περιορίζοντας, κατά συνέπεια, τις εισαγωγές, με αποτέλεσμα οι αυτόχθονες να αποκλείονται ουσιαστικά από το προσοδοφόρο εξωτερικό εμπόριο, και μάλιστα με την ανοχή του κράτους.

Παράλληλα αρκετοί Έλληνες ασχολούνται με το εμπόριο, διορίζονται σε έμπιστες θέσεις συμβούλων, διευθυντών και γραμματέων στα ανάκτορα και τον κρατικό μηχανισμό, ενώ άλλοι εργάζονται στη χάραξη δρόμων, την κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών και το χτίσιμο των πρώτων οικοδομών ευρωπαϊκού τύπου. Ιδρύουν τα πρώτα ξενοδοχεία, καφεενεία, παντοπωλεία, και λειτουργούν τον πρώτο κινηματογράφο στην αιθιοπική πρωτεύουσα.

Τον Ιανουάριο του 1908 ο Ανδρέας Καββαδίας εκδίδει την πρώτη αιθιοπική χειρόγραφη πολιτική εφημερίδα *Αϊμιρό* (Γνώση), με ειδήσεις από το Εξωτερικό. Η κυκλοφορία της διακόπτεται δύο φορές (1913-1914 και 1914-1916), αλλά από τον Ιούλιο του 1924 γίνεται η ουσιαστική επίσημη Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Οι ανταποκρίσεις του Καββαδία και αυτές του Σωκράτη Προκοπίου —σε Αθήνα, Κάιρο, Σμύρνη— συντηρούν το μύθο της Αιθιοπίας στον ελληνικό Τύπο.

Λίγο μετά το θάνατο του Μενελίκ (1913), το ευνοϊκό, για τους Ευρωπαίους, καθεστώς αγοράς γης καταργείται και αντικαθίσταται με τη δυνατότητα ενοικίασής της για 99 χρόνια. Την εποχή του διαδόχου αντιβασιλέα Ρας Τάφαρι, του μετέπειτα αυτοκράτορα Χαϊλέ Σελασιέ (1916-1960), οι ευρωπαϊκές κοινότητες έχουν ήδη σχηματιστεί, ιδίως στην Αντίς Αμπέμπα, μετατρέποντάς την σε κοσμοπολίτικο κέντρο. Την εποχή αυτή οι Έλληνες εξακολουθούν να διορίζονται σε έμπιστες υψηλόβαθμες θέσεις στα ανάκτορα και τον κρατικό μηχανισμό. Το 1935 ο Ανδρέας Καββαδίας διευθύνει τη φιλολογική εφημερίδα *Ατμπιγιά Κοκέμπ* (Εωθινός Αστήρ), που κυκλοφορεί για έξι μόνο μήνες. Την ίδια περίοδο, το ναό της Αγίας Τριάδας στην αιθιοπική πρωτεύουσα κοσμούν οι αγιογραφίες του Βάσου Γερμενή και τα γλυπτά των αετωμάτων του Γεωργακά.

Το 1918, όταν ιδρύεται η Ελληνική Κοινότητα της Αντίς Αμπέμπα, λειτουργούν ο Καρπαθιακός Εκπαιδευτικός Σύλλογος και ο Παρροδιακός Εκπαιδευτικός Σύλλογος. Μετά την κατάληψη της Δωδεκανήσου από τους Ιταλούς, οι δύο σύλλογοι συγκρούονται, αφού τα μέλη του πρώτου αρνούνται στην πλειονότητά τους να γίνουν ιταλοί υπήκοοι, σε αντίθεση με τα μέλη του δεύτερου. Η αντιπαλότητα αυτή οφείλεται και στην απουσία αντιπροσώπου του ελληνικού κράτους, τον οποίο από την εποχή του Μενελίκ εκπροσωπεί άλλοτε ο ρώσος, ο βρετανός ή ο γερμανός πρόξενος της Αντίς Αμπέμπα. Μόλις το 1917 εγκαθιδρύεται στην πρωτεύουσα το πρώτο ελληνικό προξενείο, αλλά και πάλι για σύντομο διάστημα. Στη συνέχεια, με προτροπή του διαδόχου Ρας Τάφαρι, διορίζεται ως άμισθος πρόξενος ο γιατρός του, Ιάκωβος Ζερβός. Η αντιπαλότητα των δύο δωδεκανησιακών συλλόγων εντείνεται το 1922, κορυφώνεται το 1927 (με μέτωπο τον Ζερβό), και αποτυπώνεται στο βραχύβιο αντι-

κοινοτικό έντυπο *Ο Αιθιοπικός Κόσμος*. Το κλίμα εξομαλύνεται μόλις το 1930, όταν το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών διορίζει γενικό πρόξενο τον Δημήτριο Νικολόπουλο.

Το 1916, πριν από τη σύσταση της ελληνικής κοινότητας, η Ελευθερία Κοσμά, το γένος Δασκαλάκη, από το Ρέθυμνο, ιδρύει το πρώτο ελληνικό Σχολείο της Αντίς Αμπέμπα για τα λίγα παιδιά που προέρχονταν κυρίως από μικτές οικογένειες. Το σχολείο λειτουργεί ως το 1930, οπότε ιδρύεται το κοινοτικό, η λειτουργία του οποίου διακόπτεται επί ιταλικής κατοχής (1939-1941). Το 1945 λειτουργεί Δημοτικό και Ημιγυμνάσιο, και τα παιδιά συνεχίζουν τις σπουδές τους στην Αίγυπτο και την Ελλάδα ως το 1947, με την αναγνώριση των σχολείων αυτών από το υπουργείο Παιδείας. Το 1957 δημιουργείται Εμπορικό Τμήμα τριेतούς φοίτησης, δανειστική κοινοτική βιβλιοθήκη και οικοτροφείο.

Από το 1926 χώρο συσπείρωσης των ομογενών αποτελεί η εκκλησία του Αγίου Φρουμεντίου και από το 1944 η Ελληνική Αθλητική Ένωση *Ολυμπιακός*, που ιδρύεται με σκοπό την ανάπτυξη του αθλητισμού και την ψυχαγωγία. Οι συνθήκες επιβάλλουν, το 1970, τη δημιουργία φιλανθρωπικού τομέα, προκειμένου να ενισχυθούν οικονομικά οι ανίκανοι προς εργασία, και να καλυφθεί η περίθαλψη των αναξιοπαθούντων.

Δεύτερη σε πληθυσμό ελληνική κοινότητα της Αιθιοπίας δημιουργείται στην Ντιρέ Ντάουα, στο σταθμό της σιδηροδρομικής γραμμής Τζιμποντί-Αντίς Αμπέμπα. Εκεί εγκαθίστανται Έλληνες, που εργάζονται ως υπάλληλοι της γαλλικής Εταιρείας Σιδηροδρόμων, ενώ άλλοι ανοίγουν ξενοδοχεία, καφενεία και καταστήματα. Το 1920 ιδρύεται η ελληνική κοινότητα της πόλης αυτής, το 1926 λειτουργεί το κοινοτικό σχολείο και το 1930 χτίζεται ο ναός της Αγίας Τριάδος. Το 1947 ιδρύεται Ημιγυμνάσιο, που αναγνωρίζεται από το ελληνικό υπουργείο Παιδείας το 1957.

Σαφώς μικρότερη είναι η ελληνική παρουσία σε άλλες πόλεις της χώρας. Το 1897 ζουν στο Τζιμποντί λίγες δεκάδες Ελλήνων. Ο αριθμός τους αυξάνεται ως το 1908, οπότε και χτίζουν εκκλησία, αλλά τελικά δεν συγκροτούν κοινότητα ούτε αποκτούν ελληνικό σχολείο. Αντίθετα, η ίδρυση, το 1948 στο Ντέμπε Ντόλο, ελληνικής κοινότητας έγινε με βασικό σκοπό τη λειτουργία ελληνικού δημοτικού σχολείου.

Την περίοδο της ακμής τους οι Έλληνες της Αιθιοπίας ανέρχονται περίπου σε 1.500 άτομα. Από αυτούς οι περισσότεροι ζουν στην Αντίς Αμπέμπα, λιγότεροι στην Ντιρέ Ντάουα και κάποιοι κτηματίες και έμποροι στο εσωτερικό της χώρας. Μετά το 1960, έτος καταστολής του κινήματος εναντίον του Χαϊλέ Σελασιέ, η ανησυχία των Ευρωπαίων είναι έκδηλη. Ο αυτοκράτορας προχωρεί σε μεταρρυθμίσεις, μεταξύ των οποίων και η επαναφορά της δυνατότητας αγοράς γης, προκειμένου να αναστείλει την τάση των Ευρωπαίων να εγκαταλείψουν τη χώρα. Ωστόσο η διαρροή συνεχίζεται και ο επαναπατρισμός των Ελλήνων ολοκληρώνεται το 1974 με την επανάσταση του συνταγματάρχη Μεγκίστου Χάιλε Μάριαμ.

KENYA, TANZANIA, ΟΥΓΚΑΝΤΑ, ΡΟΥΑΝΤΑ, ΜΠΟΥΡΟΥΝΤΙ, ΜΑΛΑΟΥΙ, MOZAMBIKE, ZIMBABWE, ΖΑΜΠΙΑ

Ελένη Λαζίδου - Νίκος Μεταξίδης

Ιστορική επισκόπηση

Οι πρώτοι Έλληνες έφτασαν στην Ανατολική και Νοτιοανατολική Αφρική (Κένυα, Ταγκανίκα/Τανζανία, Ουγκάντα, Ρουάντα, Μπουρούντι, Νιασαλάνδη/Μαλάουι, Μοζαμ-

*Ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου από την ελληνική κοινότητα Ασμάρας Ερυθραίας, 1955
ΥΠΕΞ, Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου*

βίκη, Νότια Ροδεσία/Ζιμπάμπουε και Βόρεια Ροδεσία/Ζάμπια) στα τέλη του 19ου αιώνα, και συνέχισαν να μεταναστεύουν στην ίδια περιοχή ως τα τέλη της δεκαετίας του 1960, οπότε και άρχισαν να αποχωρούν λόγω των εθνικοποιήσεων στα πρόσφατα ανεξαρτητοποιημένα κράτη. Οι πρωτοπόροι εργάστηκαν αρχικά ως υπάλληλοι γερμανικών κατασκευαστικών εταιρειών στην Μέση Ανατολή. Όταν οι Γερμανοί ξεκίνησαν, στη δεκαετία του 1890, την κατασκευή σιδηροδρόμων στις αποικίες τους στην ανατολική Αφρική (οι οποίες ως το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου κάλυπταν τα εδάφη της σημερινής Τανζανίας, του Μπουρούντι και της Ρουάντα), οι Έλληνες τους ακολούθησαν και παρέμειναν στην περιοχή ακόμη και μετά την ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων, στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, συνεχίζοντας στο εξής τη δράση σε συνεργασία με τους Βρετανούς. Οι τελευταίοι τους επέτρεψαν να αγοράσουν τα εγκαταλελειμμένα αγροκτήματα των Γερμανών, γεγονός που έπεισε και άλλους Έλληνες μετανάστες να στραφούν προς την Ανατολική Αφρική. Στη Νοτιοανατολική Αφρική οι Έλληνες εμφανίστηκαν κυρίως ακολουθώντας την κατασκευή των σιδηροδρομικών δικτύων που κατασκεύαζαν οι άγγλοι αποικιοκράτες. Οι εργασίες στις σιδηροδρομικές γραμμές από το Σόλσμπουρι (το σημερινό Χαράρε, πρωτεύουσα της Ζιμπάμπουε) ως την Μπέιρα (Μοζαμβίκη) (1899) και τη Νότια Αφρική (1904), που κατασκεύαζε η British South Africa Company, προσήλκυσαν Έλληνες, τόσο ως εργάτες και εργολήπτες, στην κατασκευή τους, όσο και ως υπαλλήλους των σιδηροδρόμων, αργότερα.

ΕΚΔΑΘΟΜΕΝΗ ΚΑΤ. ΣΑΒΒΑΤΟΝ.

Οι Έλληνες στη Διασπορά

Η ανεξαρτησία όμως των περισσότερων κρατών της περιοχής στη δεκαετία του 1960 δημιούργησε δυσμενείς συνθήκες για τους ξένους επιχειρηματίες. Η εσωτερική πολιτική π.χ. του Νιερέρε στην Τανζανία έπεισε την πλειονότητα των Ελλήνων της χώρας να την εγκαταλείψουν. Η φυγή των Ελλήνων της Τανζανίας, που αποτελούσαν τον κύριο μοχλό του Ελληνισμού της Ανατολικής Αφρικής, επέφερε το μαρασμό σε όλες της ελληνικές κοινότητες της περιοχής. Οι περισσότεροι είτε επέστρεψαν στην Ελλάδα είτε μετανάστευσαν σε νοτιότερα κράτη της υποσαχάριας Αφρικής.

Δημογραφική εξέλιξη και οικονομικές δραστηριότητες

Το 1913 περισσότεροι από 200 Έλληνες ζούσαν στην Ταγκανίκα (σημερινή Τανζανία) και μετά τους Γερμανούς και τους Βρετανούς αποτελούσαν την τρίτη σε μέγεθος κοινότητα ξένων στη χώρα. Ός το 1929 ο αριθμός τους τριπλασιάστηκε. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία μας, ως και τη δεκαετία του 1960 ζούσαν στην Κένυα και την Τανζανία 2.500 περίπου Έλληνες, από τους οποίους απομένουν σήμερα μόλις 200 άτομα. Το 85% ζούσε και εργαζόταν στην Τανζανία. Οι σημαντικότερες πόλεις ελληνικών εγκαταστάσεων στην Τανζανία ήταν το Νταρ ες Σαλάαμ, η Τάνγκα, η Αρούσα, το Μόσι και η Ιρίνγκα. Η Ζάμπια (πρώην Βόρεια Ροδεσία) προσήλκυσε ελάχιστους Έλληνες, αντίθετα με τη Ζιμπάμπουε (πρώην Νότια Ροδεσία), όπου αναπτύχθηκαν, μερικές από τις ακμαιότερες ελληνικές κοινότητες. Οι Έλληνες της Ζιμπάμπουε εγκαταστάθηκαν στις μεγάλες πόλεις, το Σόλομπουρι, Μπουλαγουάγιο και Ουμάλι. Αντίθετα στην Κένυα, πάνω από το 80% των Ελλήνων εγκαταστάθηκε στην πρωτεύουσα Ναϊρόμπι και τα περίχωρά της. Στην Ουγκάντα και το Μπουρούντι οι περισσότεροι Έλληνες ζούσαν επίσης στις αντίστοιχες πρωτεύουσες.

Ός το 1950 το 30% των Ελλήνων των χωρών αυτών προερχόταν από νησιά του Αιγαίου και συγκεκριμένα κατά 85% από την Κρήτη, τη Σάμο, την Τένεδο, τη Λέσβο, τη Ρόδο, τη Χίο, τη Λήμνο και την Ίμβρο, το 25% από την Κύπρο και το υπόλοιπο 45% από την ηπειρωτική Ελλάδα (30%) και τη Μικρά Ασία (15%). Οι Έλληνες της Νότιας Ροδεσίας κατάγονταν κυρίως από τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο. Η Νότια Ροδεσία προσήλκυσε και παιδιά Ελλήνων της Μοζαμβίκης, των οποίων οι γονείς ήθελαν να τα μορφώσουν με το αγγλικό εκπαιδευτικό σύστημα, στέλνοντάς τα είτε εκεί είτε στη Νότιο Αφρική. Από το 1950 ο αριθμός των Ελλήνων της περιοχής αυξήθηκε χάρη στις γεννήσεις, αλλά και στην άφιξη συμπατριωτών τους από άλλα κράτη της Αφρικής, κυρίως από την Αίγυπτο. Από το 1950, λοιπόν, το ένα τρίτο σχεδόν αποτελούνταν από Έλληνες που είχαν γεννηθεί και μεγαλώσει στην Αφρική. Στα χρόνια, μάλιστα, της ακμής (1940-1965), το 90% περίπου των παιδιών των ελλήνων μεταναστών της περιοχής είχαν γεννηθεί στην ανατολική Αφρική από Έλληνες γονείς ή μικτά ζευγάρια. Οι Έλληνες της Μοζαμβίκης προέρχονταν κυρίως από τη Νότιο Αφρική, στην οποία και κατέληξαν όταν, εξαιτίας των εθνικοποιήσεων αλλά και του εμφυλίου πολέμου, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη χώρα μετά το 1975, οπότε κηρύχθηκε ανεξάρτητη. Η ελληνική παροικία της Μοζαμβίκης αποτελούνταν κυρίως από νησιώτες στην καταγωγή (Κάσο, Λήμνο, Κρήτη), οι οποίοι εργάστηκαν είτε σε ατμοπλοϊκές εταιρείες είτε δραστηριοποιήθηκαν σε ελεύθερα επαγγέλματα (εστιατόρια, ζαχαροπλαστική, φούρνους, ξενοδοχεία). Σήμερα οι Έλληνες της παροικίας είναι ελάχιστοι (λιγότεροι από 20 άτομα).

Τα θεμέλια, ωστόσο, της οικονομικής δραστηριότητας των Ελλήνων στην Ανατολική Αφρική είχαν θέσει οι πρωτοπόροι των αρχών του 20ού αιώνα. Ανάμεσά τους και Έλληνες που ασχολήθηκαν με τη γεωργία, πριν από την αποχώρηση των Γερμανών. Οι Έλληνες

αγρότες καθιέρωσαν στην περιοχή την καλλιέργεια του καφέ και ανέπτυξαν την καλλιέργεια του σχινόδεντρου και του βαμβακιού. Οι Έλληνες, εξάλλου, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εισαγωγή της καλλιέργειας του καπνού στη Ροδεσία. Έτσι, παρά το γεγονός ότι καταγράφηκαν 41 διαφορετικά επαγγέλματα Ελλήνων, τέσσερα μόνο αντιπροσωπεύουν πάνω από το 80% του συνόλου τους: πρόκειται για ιδιοκτήτες αγροκτημάτων και τους υπαλλήλους τους, για εργολάβους και μηχανικούς. Τα τέσσερα αυτά επαγγέλματα είναι ουσιαστικά εκείνα που άσκησαν οι πρώτοι Έλληνες και τα οποία συνέχισαν όσοι τους διαδέχτηκαν, εδραιώνοντας τη φήμη τους μεταξύ Ευρωπαίων και αυτοχθόνων. Αξίζει εδώ να σημειωθεί, πως με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και ως τα τέλη του Εμφύλιου στην Ελλάδα, ένας στους πέντε Έλληνες της περιοχής ασχολήθηκε με το εμπόριο. Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, αυτής της πενταετίας, οι Έλληνες προσπάθησαν να πάρουν τα ηνία του εμπορίου από τους Ινδούς, χωρίς, όμως, τελικά να το κατορθώσουν. Σύμφωνα με την έρευνα του Ιωάννη Τσόντου, μεταξύ των Ελλήνων υπήρξαν και 120 χρυσοθήρες, που διέμεναν στην περιοχή της Λούπα (Τανζανία) από το 1923 ως το 1946, οπότε και την εγκατέλειψαν λόγω δυσμενών συνθηκών. Το γεγονός, λοιπόν, ότι περισσότερο από το 80% ασχολήθηκε ουσιαστικά με δύο τομείς, τη γεωργία και την κατασκευή έργων, οδήγησε στη συσπείρωση των ελληνικών κοινοτήτων της περιοχής και την αλληλεξάρτηση των μελών τους.

Στη Νότια Ροδεσία το εμπόριο και οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις αποτελούσαν επίσης τις κύριες δραστηριότητες των Ελλήνων, καθώς η οικονομία της χώρας βασιζόταν στη γεωργική παραγωγή και την εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 το εμπόριο απασχολούσε το 63% των Ελλήνων, ενώ το 8,5% ήταν υπάλληλοι στους σιδηροδρόμους, το 7,5% καπνοπαραγωγοί, το 2,5% κτηνοτρόφοι και το 2,2% ασχολούνταν με την οικοδομή. Στη Νότια Ροδεσία σημειώθηκε την περίοδο αυτή μια ιδιαιτερότητα που αφορούσε στην ανάπτυξη της βιομηχανίας, η οποία προσήλκυσε πολλούς Έλληνες και Κύπριους. Έτσι η μετανάστευση Ελλήνων και Κυπρίων προς την περιοχή αυτή συνεχίστηκε. Το αποδεικνύουν και οι αριθμοί, καθώς ενώ το 1941 οι Έλληνες της Νότιας Ροδεσίας δεν ξεπερνούσαν τη χιλιάδα, το 1956 έφταναν τους 2.500. Στη Βόρεια Ροδεσία υπήρχαν περίπου 500 Έλληνες τη δεκαετία του 1950, ενώ τη δεκαετία του 1990 ζούσαν περίπου 700 Έλληνες, από τους οποίους οι μισοί ήταν κυπριακής καταγωγής. Στο Μαλάουι οι Έλληνες, στην πλειοψηφία τους, ήταν ιδιοκτήτες αγροκτημάτων με κύρια καλλιέργεια τα καπνά. Στο Μπουρούντι, στην πόλη Μπουζουμπούρα, Έλληνες, ήδη από το 1930, ασχολούνταν με την αλιεία στη λίμνη Ταγκανίκα. Μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο απαντούν στη περιοχή Έλληνες, καταγόμενοι από τη Μυτιλήνη και τη Σάμο, να ασχολούνται με την αλιεία. Το 1958 υπήρχαν δώδεκα αλιευτικά σκάφη στη λίμνη, που ανήκαν σε Έλληνες.

Κοινοτική οργάνωση και κοινωνικές δραστηριότητες

Με εξαίρεση τους Ιμβρίους, οι Έλληνες της Ανατολικής Αφρικής προτίμησαν να οργανωθούν σε κοινότητες σύμφωνα με την πόλη διαμονής τους στην Αφρική και όχι τον τόπο γέννησής τους στην Ελλάδα (Ελληνική Κοινότητα Αρούσας, Τανζανίας ή Ανατολικής Αφρικής).

Το Νοέμβριο του 1942, με παρέμβαση του μητροπολίτη Αζώμης Νικόλαου, δημιουργήθηκε η Ένωση Ελλήνων Τανζανίας, η οποία αποφάσισε την ίδρυση ενός κεντρικού εθνικού ταμείου για την Ανατολική Αφρική, στο οποίο καλούνταν να συμβάλλουν και οι Έλληνες της Κένυας και της Ουγκάντας. Σκοπός του ταμείου ήταν η ίδρυση σχολείων και

εκκλησιών, η πληρωμή ιερέων, καθώς και η οικονομική ενίσχυση των άπορων ομογενών. Στο μεταξύ οι Έλληνες της ανατολικής Αφρικής, με πρωτοστάτες τους κατοίκους του Νταρ ες Σαλαάμ, είχαν συστήσει ήδη από το Δεκέμβριο του 1940 την *Επιτροπή Περιθάλψεως Απόρων Οικογενειών Επιστράτων*, με μηνιαία συνδρομή 1.665 λιρών και σκοπό τη συνδρομή των ομογενών που δοκιμάζονταν από τις συνέπειες του Πολέμου. Αξίζει, επίσης, να σημειώσουμε πως αμέσως μετά την λήξη του Εμφύλιου στην Ελλάδα, οι Έλληνες της Τανζανίας ψήφισαν καινούργιο καταστατικό, με κύριο σκοπό την ένωσή τους, ανεξάρτητα από τις πολιτικές τους πεποιθήσεις.

Εκτός από τις οργανώσεις τοπικού χαρακτήρα, οι Έλληνες ίδρυσαν και σωματεία κοινωνικού χαρακτήρα, όπως για παράδειγμα οργανώσεις γυναικών ή αθλητικά σωματεία, που είχαν ως αποτέλεσμα την επαφή με άτομα άλλων εθνοτήτων. Στην περίπτωση, ωστόσο, της υποσαχάριας Αφρικής οφείλουμε να σημειώσουμε το διαχωρισμό μεταξύ κοινωνικής ενσωμάτωσης στο πλαίσιο του αποικιοκρατικού καθεστώτος και των ανεξάρτητων κρατών. Στην πρώτη περίπτωση, οι σχέσεις των Ελλήνων, αρχικά με τους Γερμανούς και στη συνέχεια με τους Βρετανούς, ήταν άριστες. Παρά την αποδοχή, πάντως, των νέων αφρικανικών καθεστώτων, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για κοινωνική ενσωμάτωση των Ελλήνων στο νέο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον. Αυτός ήταν, άλλωστε, και ένας από τους κύριους λόγους που εγκατέλειψαν την Ανατολική Αφρική στη δεκαετία του 1960. Εξαίρεση, ίσως, σε αυτόν τον κανόνα αποτέλεσαν οι Έλληνες της Κένυας και της Ζιμπάμπουε. Στην πρώτη, μετά την απελευθέρωση, έχουμε την εκλογή ενός υπουργού ελληνικής καταγωγής και την ανάδειξη ενός μικρού αριθμού Ελλήνων σε συμβούλους και συνεργάτες αφρικανών πολιτικών. Στη Ζιμπάμπουε, παρά το γεγονός ότι τα ελληνικά συμφέροντα συμπορεύτηκαν με αυτά των λοιπών Ευρωπαίων, μετά την ανεξαρτησία της χώρας (1980) η ελληνική παροικία παρέμεινε ισχυρή, αν και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1980 πάνω από 250.000 λευκοί μετανάστευσαν –έστω και προσωρινά, όπως φάνηκε αργότερα– στη Νότια Αφρική. Στη χώρα αυτή οι Έλληνες πέτυχαν οικονομική και κοινωνική καταξίωση. Εκτός από επιτυχημένοι επιχειρηματίες, υπήρξαν και σημαντικές προσωπικότητες στους τομείς των γραμμάτων και της επιστήμης. Συγκεκριμένα στη Ζάμπια υπήρξε η ιδιαίτερα ξεχωριστή περίπτωση του Α. Σαρδάνη, από την Κύπρο, τον οποίο ο πρόεδρος Κάουντα διόρισε το 1965 πρόεδρο της Industrial Development Corporation, σκοπός της οποίας ήταν η προώθηση της ανάπτυξης της έως τότε ανύπαρκτης βιομηχανίας της χώρας, και το 1969 γραμματέα του Υπουργείου Εμπορίου, Βιομηχανίας και Ορυχείων.

Όσον αφορά στις πολιτιστικές επιδόσεις των Ελλήνων, μπορούμε να πούμε ότι η λήξη του Εμφύλιου στην Ελλάδα σημάδεψε μια νέα εποχή στην ιστορία της αναδιοργάνωσης των κοινοτήτων, με τη σύσταση καινούργιων εθνικών και πολιτιστικών συλλόγων. Από τις αρχές του 1950 ξεκίνησε και η έκδοση του περιοδικού *Το Μήνυμα*, με στόχο την πολιτιστική αφύπνιση των ομογενών. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η δεκαετία του 1950 αποτέλεσε τη “χρυσή” εποχή τους, η εξάρτησή τους από τη Βρετανία είχε καταστροφικές συνέπειες στη μετέπειτα τύχη τους.

Σήμερα, παρά το μικρό αριθμό Ελλήνων που παραμένει στην περιοχή, γίνονται ακόμη προσπάθειες για την αναδιοργάνωση των κοινοτήτων τους και τη διάσωση των περιουσιών τους. Η ορθόδοξη ελληνική ιεραποστολή του Ναϊρόμπι, μια από τις πιο δραστήριες σε ολόκληρη την ήπειρο, βοηθά με κάθε τρόπο στην ανάπτυξη αγαθών σχέσεων ανάμεσα στους ομογενείς και τους αυτόχθονες κατοίκους της Ανατολικής Αφρικής.

*Έλληνες του Κογκό, αρχές 20ού αι.
ΥΠΕΞ, Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου*

4. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΑΦΡΙΚΗ

Νίκος Μεταξίδης

Ιστορική εξέλιξη

Η ελληνική παρουσία στην υποσαχάρια Αφρική ανάγεται στα τέλη του 19ου αιώνα. Το συντριπτικά μεγαλύτερο τμήμα της ελληνικής μετανάστευσης προς την αφρικανική ήπειρο κατευθύνθηκε προς την Κεντρική Αφρική –την Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό (πρώην Βελγικό Κονγκό, που ονομάστηκε Ζαΐρ το 1971 από τον πρόεδρο Μομπούτου), το Κονγκό, το Γκαμπόν, την Ισημερινή Γουινέα και το Καμερούν– και την Ανατολική και Νότια Αφρική. Πολύ πιο αραιή είναι η ελληνική παρουσία στη Δυτική Αφρική –τη Σενεγάλη, την Γουινέα, τη Σιέρα Λεόνε, τη Λιβερία, την Ακτή του Ελεφαντοστού, τη Γκάνα (πρώην Χρυσή Ακτή), το Τόνγκο, το Μπενίν και τη Νιγηρία.

Στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό οι Έλληνες έφτασαν από το νότιο Σουδάν. Ανάμεσα στους πρωτοπόρους υπήρχαν έμποροι ελεφαντόδοντου, που ακολούθησαν τον ποταμό Νείλο προς τα νότια, κατευθυνόμενοι στα βορειοανατολικά του Βελγικού Κονγκό. Άλλοι έφτασαν προερχόμενοι από τη Νότια Αφρική και τη Ροδεσία, για να εργαστούν στα ορυχεία της Κατάνγκα. Οι πρώτοι Έλληνες της Δυτικής Αφρικής αφίχθηκαν στη Γουινέα και τη Σιέρα Λεόνε. Στη δυτική Αφρική πήγαν για να εργαστούν σε μεγάλες ευρωπαϊκές εταιρείες, μεταξύ των οποίων και κάποιες ελληνικών συμφερόντων, όπως η A. G. Leventis (Γκάνα, Νιγηρία), η Paterson-Zohonis, η A. J. Tangalakis Company και η τεχνική εταιρεία ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ-ΜΑΝΤΑΚΑΣ (Νιγηρία). Στο Καμερούν οι Έλληνες εμφανίστηκαν τη δεκαετία του 1920. Ήρθαν κυρίως από τη Μικρά Ασία (μέσω Μασσαλίας), την Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο. Η δεύτερη φάση αποδημίας τους στο Καμερούν χρονολογείται στη δεκαετία του 1950, κυρίως μετά από πρόσκληση φίλων, συγγενών ή και συντοπιτών, που είχαν ήδη εγκατασταθεί εκεί.

Ύστερα από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το Βελγικό Κονγκό υπήρξε ο βασικός προορισμός των Ελλήνων προς την αφρικανική ήπειρο, μετά τη Νοτιοαφρικανική Ένωση. Στη δεκαετία του 1950, εξαιτίας των εθνικοποιήσεων του Νάσερ στην Αίγυπτο, ένα νέο κύμα αιγυπτιακών Ελλήνων έφτασε στο Ζαΐρ. Κατά τη διάρκεια, όμως, της πολιτικής κρίσης, στις αρχές της δεκαετίας του 1960, πολλοί Ευρωπαίοι, και μεταξύ τους αρκετοί Έλληνες, εγκατέλειψαν τη χώρα. Παρά ταύτα, στην επταετία 1961-1968 πάνω από 1.500 Έλληνες πήγαν στο Ζαΐρ. Οι Έλληνες ήταν κυρίως συγκεντρωμένοι στα ανατολικά της χώρας, και ασχολούνταν ιδιαίτερα με το εμπόριο. Από το 1974 οι συνθήκες άλλαξαν προς το χειρότερο, καθώς το κράτος εθνικοποίησε σημαντικούς τομείς της οικονομίας, όπως ήταν οι αγροτοβιομηχανικές επιχειρήσεις. Τα μέτρα αυτά έπληξαν και τους Έλληνες, που έχασαν περιουσίες χωρίς να αποζημιωθούν. Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970 ελήφθησαν πολιτικές αποφάσεις για επιστροφή των επιχειρήσεων στους παλαιούς τους κατόχους. Πολλοί Έλληνες επέστρεψαν τότε, για να διεκδικήσουν τις περιουσίες τους, αλλά εμπλέχθηκαν σε δικαστικές περιπέτειες. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 υπογράφηκε στην Αθήνα συμφωνία μεταξύ των δύο χωρών για την αποζημίωση των περιουσιών που εθνικοποιήθηκαν, αλλά δεν αφορούσε στα ελληνικής υπηκοότητας άτομα που έκαναν χρήση του δικαιώματος επανάκτησης των περιουσιών τους. Δυστυχώς, λόγω των δυσχερειών στην οικονομία της χώρας και της πολιτικής αστάθειας, η κατάσταση παραμένει ρευστή, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωση του Ελληνισμού.

Η πολιτική αυτή αστάθεια στην Κεντρική Αφρική, οι “αφρικανοποιήσεις” των περιουσιών και το γεγονός ότι πολλές –ακμαίες στο παρελθόν– ελληνικές εταιρείες της Δυτικής Αφρικής αγοράστηκαν από άλλες μεγαλύτερες και πιο ισχυρές (κυρίως με πολυεθνικά κεφάλαια), περιόρισε δραματικά την εκεί ελληνική παρουσία. Ένα τμήμα, ωστόσο, των Ελλήνων της περιοχής προτίμησε, αντί του τελικού επαναπατρισμού στην Ελλάδα, τη μετακίνησή του από το ένα κράτος της ηπείρου σε άλλο. Το Καμερούν, για παράδειγμα, χώρα με σχετική πολιτική σταθερότητα και ασφαλέστερη από άλλες, αποτέλεσε τόπο υποδοχής Ελλήνων από το Ζαΐρ, την Κεντροαφρικανική Δημοκρατία και άλλες περιοχές.

Δημογραφική εξέλιξη και οικονομικές δραστηριότητες

Στο Ζαΐρ, ως το 1921, οι Βέλγοι αντιπροσώπευαν το 50% των μη αφρικανών ξένων. Έχοντας περιορισμένο ενδιαφέρον για το εμπόριο, το 53%, σχεδόν, της εμπορικής δραστηριότητας ανήκε σε Έλληνες, Πορτογάλους και Ινδούς. Οι Ινδοί και οι Έλληνες έδειξαν ιδιαίτερα μεγάλο ενδιαφέρον για το λιανικό εμπόριο, καθώς ήταν διατεθειμένοι να ζήσουν και να δραστηριοποιηθούν στο εσωτερικό της αφρικανικής ηπείρου, κοντά στους σιδηροδρομικούς και τους παραποτάμιους σταθμούς, συντηρώντας μικρά μαγαζιά που πωλούσαν εισαγόμενα είδη, όπως παπούτσια, κονσέρβες, υφάσματα, αγροτικά εργαλεία και είδη οικιακής χρήσης, και διοχετεύοντας, αντίστοιχα, τα ντόπια προϊόντα για εξαγωγή. Ασχολήθηκαν επίσης με την καλλιέργεια εξαγωγίμων αγροτικών προϊόντων, όπως του καφέ, της αγαύης, του ζαχαροκάλαμου και του καπνού. Το αποικιακό καθεστώς τους παραχωρούσε, προνομιακά, εδάφη, αρχικά με μίσθωση. Στη συνέχεια αυτοί αποκτούσαν την κυριότητα των εδαφών που καλλιεργούσαν. Οι Έλληνες ζούσαν κυρίως στα βορειοανατολικά (στο Στάνλεϊβίλ, το σημερινό Κισαγκάνι), στα νοτιοδυτικά (στην επαρχία Κατάνγκα και ειδικά στις πόλεις Λικάσι και Ελίζαμπεθβίλ, τη σημερινή Κινσάσα). Έλληνες ασχολήθηκαν και με την εμπορευματική αλιεία στη λίμνη Ταγκανίκα. Το 1917, σύμφωνα με επίσημη απογραφή, ήταν περίπου 100 άτομα. Το 1941 ξεπερνούσαν τους 1.000 και η ελληνική παροικία βρισκόταν στην πέμπτη θέση μετά τους Βέλγους, τους Πορτογάλους, τους Ιταλούς και τους Βρετανούς. Στη δεκαετία του 1960 οι Έλληνες του Ζαΐρ ανέρχονταν σε 20.000, αλλά σε μια δεκαπενταετία, περίπου, μειώθηκαν στους 5.000. Ήταν στην πλειονότητά τους έμποροι, ενώ μερικοί από αυτούς ήταν ιδιοκτήτες μεταφορικών επιχειρήσεων και βιομηχανικών μονάδων. Στα βορειοανατολικά σύνορα της χώρας είχαν ιδρύσει αγροτικές μονάδες καλλιέργειας, κτηνοτροφικές μονάδες και ασχολούνταν με την υλοτομία.

Στη Δυτική Αφρική οι Έλληνες ήταν αισθητά λιγότεροι σε σύγκριση με την Κεντρική Αφρική. Ένας από τους λόγους είναι ότι στη Δυτική Αφρική δεν εμφανίστηκαν πολυπληθείς κοινότητες Ευρωπαίων. Κατά τη γνώμη μας, ένας άλλος εξίσου σημαντικό λόγος είναι η έντονη παρουσία των Συρο-Λιβανέζων, που εγκαταστάθηκαν στις γαλλικές αποικίες της Δυτικής Αφρικής. Στη δεκαετία του 1960 οι Έλληνες της Γουινέας έφταναν τους 100, ενώ στο Καμερούν ήταν περίπου 800. Ήταν καταρχάς αντιπρόσωποι των μεγάλων εμπορικών ευρωπαϊκών οίκων και αργότερα ιδρυτές των δικών τους επιχειρήσεων, στις οποίες προσλάμβαναν συγγενείς ή συμπατριώτες τους. Η πιο γνωστή περίπτωση αυτής της κατηγορίας στη Δυτική Αφρική υπήρξε του Ζοχώνη από τη Σπάρτη, που εγκαταστάθηκε στη Σιέρα Λεόνε στα 1870. Λίγα χρόνια αργότερα (1879) συνεταιρίστηκε με τον Paterson ιδρύοντας την Paterson-Zochonis (γνωστή ως “PZ”), που επεκτάθηκε σταδιακά σε όλη τη Δυτική Αφρική. Η PZ αγόραζε εξαγωγίμα προϊόντα, όπως καφέ, φοινικέλαιο, δέρματα, φυστίκια, και αντίστοιχα εισήγε βαμβακερά υφάσματα, καπνό, αλκοολούχα ποτά, εργαλεία, παστά

ψάρια, σκευή οικιακής χρήσης κ.ά. Η εταιρεία εγκαταστάθηκε στο Καμερούν το 1922. Από τη δεκαετία του 1970 εξειδικεύθηκε στον τομέα της τεχνολογίας, εγκαταλείποντας το γενικό εμπόριο στα χέρια των ντόπιων. Από το 1977 η ΠΖ-Καμερούν ΑΕ πήρε τη σκυτάλη από την Paterson Zochonis and Company Limited, που είχε έδρα το Μάντσεστερ, για όλες τις εμπορικές δραστηριότητες στο Καμερούν, με έδρα την Ντουάλα. Στόχος της εταιρείας ήταν η “καμερουνοποίηση” των στελεχών της, σύμφωνα με την πολιτική της χώρας. Με τον τρόπο αυτό μειώθηκε ιδιαίτερα ο αριθμός των ευρωπαίων απασχολουμένων στις μεγάλες εταιρείες, και κατά συνέπεια ελαττώθηκαν και οι θέσεις των Ελλήνων σ’ αυτές. Μια ακόμη άξια μνείας ελληνική παρουσία στη Δυτική Αφρική και συγκεκριμένα στην Ακτή του Ελεφαντοστού, είναι του Νικόλαου Βλαχάκη, ο οποίος εγκαταστάθηκε εκεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, αναπτύσσοντας σημαντική επιχειρηματική δραστηριότητα στις θαλάσσιες μεταφορές και το ναυτιλιακό και βιομηχανικό τομέα.

Οι πρωτοπόροι στο Καμερούν ασχολήθηκαν με το εμπόριο αγροτικών προϊόντων μεγάλων αποδόσεων (αγορά και συγκέντρωση καφέ, κακάο, μπανάνας). Ζούσαν σε απομονωμένες περιοχές κοντά στις καλλιέργειες του κακάο και του καφέ, και παράλληλα ανέπτυξαν εμπορική δραστηριότητα στις πόλεις (κυρίως στο λιμάνι Ντουάλα), εξάγοντας αγροτικά προϊόντα και εισάγοντας παντός είδους μεταποιημένα εμπορεύματα. Ο αριθμός τους έφτασε τους 2.500 στη δεκαετία του 1970. Μεταξύ των Ευρωπαίων η πολυπληθέστερη ομάδα –μετά τους Γάλλους– ήταν οι Έλληνες. Η οικονομική κρίση άγγιξε την κοινότητα σε πρώτη φάση μετά το 1985, με αποτέλεσμα την πτώση του αριθμού των μελών της στα 1.200 άτομα το 1987. Ακολούθησε η υποτίμηση του νομίσματος της χώρας (1993), με συνέπεια τη μείωση του αριθμού των ομογενών, στα 450 άτομα. Σήμερα ο αριθμός τους δεν ξεπερνά τα 200 άτομα, τα οποία στη συντριπτική πλειονότητά τους ζουν στις δυο μεγάλες πόλεις, Ντουάλα και Γιαουντέ.

Μεταξύ των μεγάλων εισαγωγικών επιχειρήσεων ξεχωρίζουν τα ελληνικά ονόματα των καταστημάτων Τσεκένης, Αρνόπουλος (Sté ARNO), Σταματιάδης (είδη οικοδομών και κιγκαλερίας), και μεταξύ των μεγαλύτερων εξαγωγικών οίκων (κυρίως στην εμπορία και την εξαγωγή κακάο) οι Χριστοδουλίδης και Κρητικός. Παλαιότερα υπήρχαν Έλληνες που δραστηριοποιούνταν στις υπεραστικές μεταφορές· σήμερα οι δραστηριότητες αυτές βρίσκονται στα χέρια ντόπιων και Λιβανέζων. Τα προϊόντα ένδυσης και υπόδησης, οι βιοτεχνίες πλεκτών και υφασμάτων, τα ψιλικά και τα είδη ταξιδιού αποτελούν επίσης μερικές από τις δραστηριότητες των Ελλήνων. Στο Καμερούν οι Έλληνες διατηρούν και αρτοποιεία-ζαχαροπλαστεία, ταξιδιωτικά γραφεία, εστιατόρια, καταστήματα πώλησης ηλεκτρικών ειδών οικιακής χρήσης, χαρτικά, είδη κιγκαλερίας, επιπλοποιεία κ.ά. Κάποιοι ασχολούνται και με την αλιεία ανοικτής θάλασσας. Μόνο ένας Έλληνας ασχολείται με την υλοτομία και το εμπόριο ξυλείας.

Κοινοτική οργάνωση και παροικιακές συσσωματώσεις

Στην Κεντρική Αφρική άνθησαν σημαντικές ελληνικές κοινότητες. Στο Ζαΐρ οι κοινότητες Ισίρο και Μπούνιανς, στα βορειοανατολικά, Κολουέζι (1951), Λικάσι και Λουμπούμπασι (1923), στα νοτιοανατολικά, Κινσάσα (1951) στα δυτικά της χώρας, ενώ στο Καμερούν διακρίθηκαν οι κοινότητες Γιαουντέ (1951) και Ντουάλα. (1948). Ελληνόφωνη εκπαίδευση δεν υπάρχει στη Δυτική Αφρική, καθώς εκεί είναι περιορισμένη και η κοινοτική οργάνωση. Στην Κεντρική Αφρική περιορίζεται –παρουσιάζοντας έντονα φθίνουσα τάση– μόνο στο Ζαΐρ.

Στο Ζαΐρ όλες οι ελληνικές κοινότητες διαθέτουν ναό και σχολείο. Σύμφωνα με στοιχεία του υπουργείου Εξωτερικών (1992), λειτουργεί δημοτικό, γυμνάσιο και λύκειο στην Κινσάσα και γυμνάσιο στη Μπούνια. Η Ελληνική Κοινότητα Γιαουντέ και Περιχώρων διατηρεί γραφείο, εντευκτήριο, δημοτικό σχολείο και κατοικία του δασκάλου. Εκεί εδρεύει η Μητρόπολη, η οποία διατηρεί γραφείο και κατοικία του μητροπολίτη, σε χώρο που ανήκει στην κοινότητα. Στο ελληνικό σχολείο διοργανώνονται τμήματα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας για Καμεруνέζους. Αντίστοιχα στη Ντουάλα υπάρχουν δύο ελληνορθόδοξοι ναοί, σύγχρονο εντευκτήριο στην κοινότητα και αθλητικές εγκαταστάσεις. Στη Δυτική Αφρική, εκτός της Νιγηρίας (κοινότητες Λάγος και Μπενίν) και της Σενεγάλης (κοινότητα Ντακάρ), οι Έλληνες δεν ήταν οργανωμένοι σε κοινότητες.

Κοινωνική ενσωμάτωση

Η ελληνική παρουσία στον κλάδο των οικοδομών –και συνακόλουθα στη διαμόρφωση του αστικού περιβάλλοντος– είναι έντονη στην Κεντρική, αλλά απύσχα στη Δυτική Αφρική. Ούτως ή άλλως η οικοδομική δραστηριότητα είναι εντονότερη στις πόλεις που προσελκύουν Ευρωπαίους, οι οποίοι μαζί με τους Λιβανέζους και τους πλούσιους Αφρικανούς, έχτιζαν τις κατοικίες τους –χρησιμοποιώντας ντόπιο εργατικό δυναμικό– στις ευρωπαϊκές συνοικίες. Υπήρχαν, ιδίως παλαιότερα, εμπορικοί δρόμοι όπου τα καταστήματα ήταν σχεδόν αποκλειστικά ελληνικής ιδιοκτησίας. Στις πόλεις οι Έλληνες έκτισαν οικοδομές όπου στέγασαν τις επιχειρήσεις τους, και αυτό αποτελεί σημαντικό στοιχείο της παρουσίας τους και της συμμετοχής τους στην εδραίωση του αστικού περιβάλλοντος. Λαμπρό παράδειγμα αρχιτεκτονικής αποτελούν κτίρια που στέγασαν τις επιχειρηματικές δραστηριότητες των Ελλήνων, όπως το Μέγαρο Τσεκένη στη Ντουάλα του Καμερούν, που κτίστηκε το 1952, το ξενοδοχείο AKWA PALACE, χτισμένο από τον Γεράσιμο Μαυρομμάτη (που υπήρξε και το πρώτο ξενοδοχείο στη Ντουάλα), το Μέγαρο Χριστοδουλίδη, όπου στεγάζεται το δημαρχείο της Γιαουντέ.

Έκτισαν επίσης εκκλησίες στις κυριότερες πόλεις όπου έζησαν, ως συστατικό στοιχείο της κοινοτικής τους οργάνωσης, αλλά και σε απομακρυσμένες περιοχές, ώστε να συνοδεύουν την παρουσία της ελληνορθόδοξης ιεραποστολής στην ύπαιθρο. Στο Ζαΐρ υπάρχουν πολλοί ναοί σε διάφορες πόλεις (Λουμπούμπασι, Κινσάσα, Κολβέζι, Ισίρο, Μπούνια, Λικάσι, Κολβέζι, Κασένγκα), στο Καμερούν στις πόλεις Γιαουντέ, Νκονγκσάμπα, Ντουάλα, ενώ στη Δυτική Αφρική συναντώνται στη Γκάνα (στην πρωτεύουσα Άκρα) και στη Νιγηρία (Λάγος). Οι ορθόδοξες εκκλησίες προσελκύουν, εκτός των λίγων ορθόδοξων Αφρικανών, και πολλούς Αφρικανούς άλλων δογμάτων. Για παράδειγμα η ορθόδοξη εκκλησία στην περιοχή Μποναμπέρι της Ντουάλα (που χτίστηκε με δωρεά του Αρνόπουλου) προσελκύει Καμεруνέζους, οι οποίοι στην πλειονότητά τους δεν είναι ορθόδοξοι.

Οι ποικίλες επιχειρηματικές δραστηριότητες των Ελλήνων συνεισφέρουν σημαντικά στις οικονομίες των χωρών στις οποίες διαβιούν, δίνοντας εργασία σε εκατοντάδες ντόπιους, αλλά και συμβάλλοντας στην ανάπτυξη των τομέων της οικονομίας στους οποίους οι Έλληνες έχουν σχεδόν τον απόλυτο έλεγχο. Στο Ζαΐρ, για παράδειγμα, οι Έλληνες κατέχουν –σύμφωνα με στοιχεία του υπουργείου Εξωτερικών (1995)– το 80% της συνολικής παραγωγής ψωμιού, σαπουνιών, υφασμάτων και καφέ. Σε πολλές περιπτώσεις εισάγουν στη χώρα καινοτομίες, που αφορούν στην αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή και τη λιμναία αλιεία.

Με την πολιτική δεν ασχολούνται, επειδή πιστεύουν ότι η ανάμιξή τους δεν είναι συμβατή με τα επιχειρηματικά τους συμφέροντα. Σε όλη την Κεντροδυτική Αφρική η ελληνόφωνη ενημέρωση είναι ανύπαρκτη. Έτσι οι Έλληνες, που ζουν εκεί, δεν είναι ενημερωμένοι για τις εξελίξεις στην Ελλάδα. Αλλά και το μητροπολιτικό κέντρο δεν φαίνεται να παρακολουθεί από κοντά τα προβλήματα που τους απασχολούν.

Οι ελληνικές κοινότητες οδηγούνται, εκ των πραγμάτων, σε συρρίκνωση. Ανάμεσα στους λόγους, που συντελούν σε αυτό, είναι και το γεγονός ότι σήμερα μεταναστεύουν προς την Κεντροδυτική Αφρική όλο και λιγότεροι Έλληνες. Πρόκειται, αφενός, για μεμονωμένα άτομα, που αποφασίζουν τον επίπονο δρόμο της μετανάστευσης είτε για προσωπικούς λόγους είτε γιατί είχαν δεσμούς με κάποια γειτονική αφρικανική χώρα (που έπαψε, όμως, να είναι φιλόξενη προς αυτούς) και, αφετέρου, για άτομα που έρχονται ακολουθώντας τον ή τη σύζυγό τους, που διατηρεί συγγενικούς και επιχειρηματικούς δεσμούς με την περιοχή. Κάποιοι μάλιστα ζουν το μεγαλύτερο μέρος του έτους στην Ευρώπη και επισκέπτονται την Αφρική για λίγους μήνες, προκειμένου να παρακολουθούν τις εκεί επιχειρήσεις τους.

5. ΝΟΤΙΟΑΦΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

Benjamin Hendrickx

Εριφύλη Θάνου - Σταμάτιος Παυλής

Ιστορική ανασκόπηση

Υπάρχουν ασαφείς αναφορές στην περιστασική, μάλλον« παρουσία Ελλήνων στη Νότια Αφρική κατά τα τέλη του 18ου και τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Ωστόσο οι εξακριβωμένες πληροφορίες ανάγονται σε νεότερη περίοδο και αφορούν σε μια μικρή ομάδα δώδεκα, περίπου, Ελλήνων που ζούσαν στην Πόλη του Ακρωτηρίου (Cape Town) στα 1876. Ο αριθμός αυτός θα αυξηθεί αισθητά από τα τέλη του 19ου αιώνα και εξής, και θα συνδεθεί με την ανακάλυψη του χρυσού και των διαμαντιών στις περιοχές Kimberley και Witwatersrand. Ένα μέρος αυτών των πρώτων ελλήνων μεταναστών, που βρέθηκαν στη Νότια Αφρική, πήρε μέρος –για ιδεολογικούς ή επιχειρηματικούς λόγους– στον πόλεμο των Άγγλων με τους Μπόερς (1899-1902) για την ανεξαρτησία των κρατιδίων Transvaal και Free State. Οι νέοι μετανάστες που ήρθαν στις αρχές του 20ού αιώνα στο Transvaal ήταν ανειδίκεντοι εργάτες.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 και με κύριες αιτίες τη Μικρασιατική Καταστροφή και τους μεταναστευτικούς περιορισμούς που έθεσαν οι ΗΠΑ, άρχισαν να καταφτάνουν στη Νότια Αφρική –μέσω της “αλυσιδωτής μετανάστευσης” και της εγγυημένης προσφοράς εργασίας εκ μέρους συγγενών επιχειρηματιών– τα πρώτα, ουσιαστικά, κύματα ελλήνων μεταναστών. Ο αριθμός τους αυξήθηκε από τα μέσα της δεκαετίας του 1940 μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1950, ως αποτέλεσμα των προβλημάτων που δημιουργήσε στην Ελλάδα ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και οι μεταπολεμικές περιπέτειες της χώρας. Η ελληνική μετανάστευση προς τη Νοτιοαφρικανική Ένωση επιταχύνθηκε κατά την περίοδο 1961-1970, αφενός εξαιτίας των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών, που επικρατούσαν στην Ελλάδα, και αφετέρου επειδή μετριάστηκαν οι μεταναστευτικοί κανονισμοί που ίσχυαν για τη χώρα υποδοχής. Το 1961 οι Νοτιοαφρικανοί ίδρυσαν Τμήμα Μετανάστευσης, για να προσελκύσουν εξειδικευμένους λευκούς μετανάστες από την Ευρώπη, επειδή το ισχύον νομοθετικό καθεστώς (άπαρτχάιντ), το οποίο απέκλειε τους ιθαγενείς από τις τέχνες και τα επαγγέλματα, δημιούργησε έλλειψη σε αυτούς τους κλάδους. Οι Έλληνες που ήρθαν εκείνη την περίοδο στη Νότια Αφρική ήταν κατά κανόνα εξειδικευμένοι τεχνίτες και επιστήμονες. Αλλά και οι πολιτικές αλλαγές, που συντελέστηκαν σε διάφορες αφρικανικές χώρες (Αίγυπτο, Σουδάν, Ταγκανίκα, Μοζαμβίκη, Αγκόλα, Ροδεσία) στις δεκαετίες 1950-1970, ανάγκασαν πολλούς από τους Έλληνες που ζούσαν εκεί να καταφύγουν στη Νοτιοαφρικανική Ένωση. Σημειώθηκε, επίσης τότε, και ένα σημαντικό μεταναστευτικό ρεύμα από την Κύπρο.

Στη δεκαετία του 1980 η μετανάστευση από την Ελλάδα στη Νότια Αφρική μειώθηκε εξαιτίας της πολιτικής αστάθειας, της αύξησης της τρομοκρατίας και της διεθνούς αποδοκιμασίας του καθεστώτος των φυλετικών διακρίσεων. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 άρχισε ο εκδημοκρατισμός της χώρας. Ένα μέρος, όμως, των Ελλήνων της Νοτιοαφρικανικής Ένωσης εξακολουθεί να θεωρεί το μέλλον της χώρας αυτής πολιτικά αβέβαιο. Εξάλλου, η υψηλή εγκληματικότητα δημιουργεί αισθήματα ανασφάλειας στην ελληνική παροικία. Γι' αυτό και πολλά μέλη της επιλέγουν είτε την οδό της παλιννόστησης (οι μεγαλύτεροι στην ηλικία) είτε, οι νεότεροι, τη μετεγκατάσταση σε άλλες χώρες, κυρίως την Αυστραλία.

Δημογραφική εξέλιξη και οικονομικές δραστηριότητες

Οι πρώτες νοτιοαφρικανικές πόλεις, που δέχτηκαν έλληνες μετανάστες (ναυτικούς στην πλειονότητά τους), ήταν τα παραθαλάσσια αστικά κέντρα Cape Town, Durban και Port Elisabeth. Το 1891 ζούσαν στην επαρχία του Cape Town 92 Έλληνες, 77 άνδρες και 15 γυναίκες. Μερικά χρόνια αργότερα, το 1904, ο αριθμός τους πολλαπλασιάστηκε (931 άνδρες και 31 Ελληνίδες). Την ίδια χρονιά (1904) στο Transvaal ο ελληνικός πληθυσμός ανερχόταν στα 378 άτομα, στο Natal στα 140 και στο Free State στα 50. Στο διάστημα 1902-1911 σημειώθηκε μεγάλη μετακίνηση Ελλήνων προς το Transvaal, λόγω της ανακάλυψης των διαμαντιών και του χρυσού, φτάνοντας στα 1.157 άτομα (1.101 άνδρες και 156 γυναίκες).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 σημειώθηκε, όπως αναφέραμε, νέο κύμα μεταναστών προς τη Νότια Αφρική. Στατιστικά στοιχεία της εποχής δείχνουν ότι από το 1931 ως το 1940 έφτασαν στην χώρα 412 Έλληνες. Από το 1948 ως το 1950, 275 μετανάστες και 155 επισκέπτες (από τους τελευταίους ένα μεγάλο ποσοστό υπέβαλε αργότερα αίτηση για μόνιμη εγκατάσταση). Από το 1951 ως το 1960 μετανάστευσαν 2.341, ενώ δηλώθηκαν και 1.076 επισκέπτες. Στο τέλος της δεκαετίας 1961-1970 καταγράφηκαν 10.790 έλληνες μετανάστες και 4.650 επισκέπτες. Στους αριθμούς αυτούς θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και μη καταγεγραμμένους εδώ τους Έλληνες που μετακινούνταν στην Ένωση από άλλες χώρες της αφρικανικής ηπείρου, καθώς επίσης και τους κύπριους μετανάστες. Το 1985 η νοτιοαφρικανική στατιστική υπηρεσία κατέγραψε 7.736 άτομα με ελληνική υπηκοότητα και το 1991 17.595 άτομα με την ελληνική ως μητρική τους γλώσσα. Σύμφωνα με πρόσφατες εκτιμήσεις, σήμερα ζουν στη Νότια Αφρική περίπου 40.000 Έλληνες. Πάντως, στην ακμή της η παροικία αριθμούσε περί τα 120.000 άτομα.

Οι Έλληνες ξεκίνησαν αρχικά να εργάζονται ως ανειδίκευτοι εργάτες στα ορυχεία και τους σιδηροδρόμους. Η απασχόλησή τους, όμως, αυτή ήταν βραχύβια, εξαιτίας των άσχημων συνθηκών εργασίας στα ορυχεία και των μικρών οικονομικών απολαβών στους σιδηροδρόμους. Έτσι στράφηκαν στη δημιουργία μικρών ιδιωτικών επιχειρήσεων, κυρίως καφενείων, παντοπωλείων, καταστημάτων γενικού εμπορίου και εστιατορίων. Ορισμένοι ασχολήθηκαν, επίσης, με την ελαφρά βιομηχανία (βιομηχανία προϊόντων καπνού, εμφιάλωσης νερού και αναψυκτικών, ζαχαρωδών προϊόντων, κεριών, τούβλων κ.ά.), ανοίγοντας έτσι ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία των Ελλήνων της Νότιας Αφρικής.

Οι Έλληνες αποτελούν σήμερα μία από τις πιο εύπορες παροικίες στη χώρα και εξακολουθούν να παίζουν σημαντικό ρόλο στην οικονομία της. Έλληνες επιχειρηματίες και ελεύθεροι επαγγελματίες απασχολούν, ως εργοδότες, περίπου 150.000 έως 200.000 άτομα.

Κοινοτική οργάνωση

Στην πολυεθνική κοινωνία της Νότιας Αφρικής, η ελληνική παροικία είναι αρκετά οργανωμένη. Οι έλληνες μετανάστες ίδρυσαν κοινότητες σε πολλές πόλεις, όπου υπήρχε μεγάλος αριθμός ομογενών, όπως στο Cape Town, την Pretoria, το Johannesburg, το East Rand, το Durban, το Rustenburg, το Port Elisabeth και αλλού. Η πρώτη, πάντως, οργανωμένη παρουσία των Ελλήνων στη χώρα σημειώθηκε στα 1898, όταν ιδρύθηκε ο Σύλλογος

Αλληλοβοηθείας στο Cape Town με σκοπό την παροχή βοήθειας στους καινούργιους μετανάστες και την εκπροσώπηση των Ελλήνων στις τοπικές αρχές. Ο παραπάνω σύλλογος μετατράπηκε το 1902 στην πρώτη κοινότητα της ελληνικής παροικίας στην Νότια Αφρική.

Το 1906 ο Γεώργιος Γκολφινόπουλος ίδρυσε στην Pretoria και το Johannesburg την οργάνωση *Hellenismo*, που υπήρξε το κυριότερο μέσο διατήρησης της ελληνικής παράδοσης και γλώσσας ως τη δημιουργία των ελληνικών κοινοτήτων στις πόλεις αυτές, το 1908. Κύριοι στόχοι κάθε κοινότητας ήταν η ανέγερση εκκλησίας, η προσφορά βοήθειας σε άπορους συμπατριώτες και η ίδρυση ελληνικού σχολείου.

Το επίσημο όργανο της ελληνικής παροικίας στη Νότια Αφρική, είναι η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων και Σωματείων, που ιδρύθηκε το 1982 και αναγνωρίζεται από τις ελληνικές και τις νοτιοαφρικανικές αρχές.

Η ελληνική ομογένεια και το “άπαρτχάιντ”

Η ελληνική ομογένεια στη Νότια Αφρική ακολούθησε την εξέλιξη της αποικιοκρατίας στη χώρα αυτή. Ο καταμερισμός εργασίας, που εφαρμόζαν οι αποικιοκράτες ανάμεσα στους ίδιους (διαχείριση της οικονομίας, διευθυντικές θέσεις στις επιχειρήσεις, απασχόληση σε εξειδικευμένους τεχνικούς τομείς, διοίκηση) και στους ιθαγενείς (χειρωνακτικές εργασίες με χαμηλές αμοιβές) άφηνε “κενά”, τα οποία έδιναν την ευκαιρία σε τρίτους, κυρίως λευκούς μετανάστες, να διεισδύσουν. Έτσι ερμηνεύεται το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των Ελλήνων της Νότιας Αφρικής ασχολήθηκε με το εμπόριο, αλλά και ότι δεν ταυτίστηκε πλήρως ούτε με τους αποικιοκράτες ούτε με τους ιθαγενείς. Οι έλληνες επιχειρηματίες έγιναν από τα πιο δραστήρια μέλη των εμπορικών συλλόγων των περιοχών, όπου διέμεναν, προκαλώντας έτσι οξύτατα προβλήματα ανταγωνισμού με το αγγλικό κεφάλαιο.

Η ενότητα, όμως, του ελληνικού στοιχείου άρχισε να κλονίζεται στην περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο χωρισμός τους σε βενιζελικούς και βασιλικούς έδωσε την αφορμή, που επί χρόνια ζητούσε το αγγλικό κεφάλαιο, για να χτυπήσει τον εμπορικό ανταγωνισμό των Ελλήνων. Ο αγγλόφωνος πληθυσμός της χώρας στράφηκε ανοιχτά εναντίον των Ελλήνων στο διάστημα των ετών 1915-1917, με αποκορύφωμα τις επιθέσεις κατά των ελληνικών επιχειρήσεων και καταστημάτων, πολλά από τα οποία καταστράφηκαν ολοσχερώς. Οι αντιξοότητες αυτές ανάγκασαν τους Έλληνες να επανασυσπειρωθούν, ώστε να αντισταθούν στο εχθρικό αυτό κλίμα και να ξεκινήσουν μια νέα προσπάθεια για τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και της Ορθοδοξίας.

Από το 1948 εφαρμόστηκε στη χώρα η πολιτική του “άπαρτχάιντ”, που δεν απέκλειε μόνο τους ιθαγενείς, αλλά και εκείνους τους μετανάστες (όπως οι Έλληνες), που δεν προέρχονταν από τους παλαιούς δυτικοευρωπαίους αποίκους. Στο πλαίσιο της πολιτικής αυτής η νοτιοαφρικανική κυβέρνηση έκλεισε όλα τα ημερήσια ξενόγλωσσα σχολεία. Έκτοτε η ελληνική γλώσσα διδάσκονταν σε απογευματινά και κυριακάτικα σχολεία, που είχαν, βέβαια, περιορισμένη επίδοση. Στα κρατικά σχολεία η αφομοιωτική πίεση ήταν έντονη. Παρόλα αυτά οι Έλληνες αντιστέκονταν στην αφομοίωση, εξοργίζοντας τους πιο σκληρούς στυλοβάτες του συστήματος. Πολλά, πάντως, από τα μέλη της παροικίας φαίνεται ότι συμβιβάστηκαν με το καθεστώς του άπαρτχάιντ απέναντι στο μαύρο πληθυσμό ή τουλάχιστον δεν αντιτάχθηκαν σ’ αυτό.

Το Σύνταγμα της χώρας, το οποίο ψηφίστηκε μετά την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος της Νότιας Αφρικής το 1994, προστατεύει τα δικαιώματα όλων των εθνοτήτων που ζουν στην χώρα σε ό,τι αφορά τη διατήρηση της ταυτότητας, της θρησκείας και της γλώσσας τους. Αναφέρεται, μάλιστα, ειδικά και στην προστασία της ελληνικής γλώσσας.

Επιστημονικές και πολιτιστικές επιδόσεις

Το μορφωτικό επίπεδο της ελληνικής παροικίας άρχισε να ανεβαίνει με την εκπαίδευση των νέων. Οι Έλληνες κατόρθωσαν να διαπρέψουν σε όλους τους τομείς των επιστημών. Ένας από τους πιο διακεκριμένους δικηγόρους για τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι ο Γεώργιος Μπίζος, που ήταν από τους συνηγόρους του Νέλσον Μαντέλα στη δίκη της Rivonia. Σήμερα υπάρχουν πολλοί έλληνες ακαδημαϊκοί σε διάφορα νοτιοαφρικανικά πανεπιστήμια, καθώς και πολλοί επιστήμονες.

Από το 1984 λειτουργεί, ενταγμένη στο Πανεπιστήμιο του Johannesburg, η μοναδική έδρα νεοελληνικών σπουδών σε όλη την Αφρική, με καθηγητή τον Benjamin Hendrickx, συνεπικουρούμενο από τις Θέκλα Σανσαρίδου-Hendrickx, Κορίννα Ματζούκη και Μαριλένα Πιπερίδη. Η έδρα, επίσημα αναγνωρισμένη και από την Ελλάδα, ενισχύει τη θέση του απόδημου Ελληνισμού της Νότιας Αφρικής, καλύπτοντας και τις ανάγκες της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Αξιοσημείωτη είναι και η παρουσία των Ελλήνων της Ένωσης στη λογοτεχνία. Χαρακτηρίζεται από πολυμορφία και αξιοσημείωτη ποιότητα με σημαντικό αριθμό ελληνόγλωσσης παραγωγής και συνεχώς αυξανόμενο αριθμό κειμένων στην αγγλική γλώσσα. Ενδεικτικά αναφέρονται εδώ μόνο τα ονόματα των λογοτεχνών Δημήτρη Λέου, Λεωνίδα Θεοφιλόπουλου, Φίλιππου Νικολαΐδη, Ντόλλης Νταλκά, Στέλλας Βασιλείου-Παπά, Μαρούλας Πανάγου, Ιωάννας Παπαδογιάννη-Δερουκάκη, Απόστολου Παριανού, Ευάγγελου Μάντζαρη, Μάκη Τζιλιάνου, Νίκου Κωνσταντάρα και Μαρίας Κατράκη.

Σημαντικό τμήμα της πολιτιστικής παρουσίας των ομογενών καλύπτει η Ελληνική Πνευματική Κίνηση Νοτίου Αφρικής (Ε.ΠΝΕ.Κ.), που ιδρύθηκε το 1978. Σκοπός της είναι η προβολή του ελληνικού πολιτισμού και οι πολιτιστικές ανταλλαγές μεταξύ Νότιας Αφρικής και Ελλάδας. Αποτελείται από επιτροπές λογοτεχνίας, θεάτρου, μουσικής, εικαστικών τεχνών, ψυχαγωγίας, κινηματογράφου, ελληνικών χορών, νεολαίας και δημοσίων σχέσεων, οι οποίες έχουν οργανώσει και έχουν συμμετάσχει σε πολλές πολιτιστικές εκδηλώσεις στη Νότια Αφρική και την Ελλάδα. Από το 1987 λειτουργεί, επίσης, τμήμα του Λυκείου Ελληνίδων με πολλές και αξιόλογες δραστηριότητες και με κορυφαία την προσπάθεια για συγκέντρωση του υπάρχοντος αρχειακού υλικού του Ελληνισμού της Νότιας Αφρικής.

Σοβαρή προσπάθεια για τη διατήρηση και προβολή της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς γίνεται και από την Ελληνική Εκκλησία (με τον παρόντα μητροπολίτη κ. Σεραφείμ Κυκκώτη), καθώς και τον ελληνικό ραδιοφωνικό σταθμό *Νέα Πανελλήνια Φωνή*, ο οποίος ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1995. Ο ελληνικός Τύπος, εξάλλου, κατέχει ξεχωριστή θέση στην ιστορία της ομογένειας της Νότιας Αφρικής. Η πρώτη ελληνική εφημερίδα της Ένωσης ήταν *Η Αποκάλυψη*, που κυκλοφόρησε το 1902 στο Κέιπ Τάουν από τον Γεώργιο Κωστάλα. Στη συνέχεια εκδόθηκαν και άλλες: *Νέα Ελλάς*, *Αφρικανίς*, *Ελληνικός Τύπος*, *Ακρόπολις*. Έχουν κυκλοφορήσει, επίσης, και ορισμένα πολύ αξιόλογα λογοτεχνικά περιοδικά. Μέσα από τις στήλες του *Σταυρού του Νότου*, της *Απολλωνίας*, της *Γνώμης* έκαναν τα πρώτα τους λογοτεχνικά βήματα, ποιητές και πεζογράφοι της Νότιας Αφρικής. Σήμερα τα *Ελληνικά Νέα*, του Τάκη Κωνσταντόπουλου, απομένει η μοναδική παροικιακή εφημερίδα που εκδίδεται στο Γιοχάννεσμπουργκ. Μαζί με το μηνιαίο περιοδικό *Πανόραμα*, που εκδίδει, η εφημερίδα συνεχίζει την προσφορά της στη λογοτεχνική δραστηριότητα των Ελλήνων της χώρας, με ανταποκρίσεις από όλη τη Νότια Αφρική.